

İstisnayı Yönetmek, Adaleti Müzakere Etmek: İşkodra'da Cibal Kanunu, Umumi Sulhlar ve Hibrit Cezalandırma Usulleri*

EBRU AYKUT

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
ebru.aykut@msgsu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6399-723X
Makale geliş tarihi: 21 Kasım 2024
Makale kabul tarihi: 29 Aralık 2024

Özet

1850'lerden itibaren İşkodra'ya atanan valilerin en mühim gündemlerinden biri, bölgede hakim kan davası gütmeye âdeti ve bundan kaynaklanan firari katiller sorunuydu. Yerel hükümetler, Gega Arnavutlarının kadim kanunlarının -Dukakin Kanunu/cibal usulünün- meşru gördüğü kan davalarına son vermek için katmanlı ve çoğul bir hukuk rejimi hayata geçirdiler. Bu çerçevede, İşkodra kasabasında yerel hükümetin gözetiminde kurulan Cibal Komisyonu'na bağlı dağlı kabilelere ve bazı kazalara Osmanlı yargı sisteminin dışında kalmaları ve hane yakma, mal gaspı gibi cezalandırma yöntemleri olan cibal usulünü uygulamaları için resmi olarak izin verildi. Cibal usulüne resmi olarak tabi olmayan yerlerde ise sık sık yinelenen umumi sulhların şekillendirdiği daha karmaşık ve değişken bir süreç hakimdi. Kapsamı ahalinin/kabilelerin ileri gelenleri (rüesa) ile vali arasındaki müzakerelere göre değişen ve yazılı bir sözleşmeyle kayıt altına alınan umumi sulhlarda sadece kan davalıları barıştırılmadı, yasalar çerçevesinde cezalandırılması mümkün olmayan kimselerin cibal usulüne göre cezalandırılabilmesi için Osmanlı yasalarıyla cibal usulünü eklektik biçimde yan yana getiren hibrit cezalandırma usulleri icat edildi; icra yetkisi ise Osmanlı mahkemeleri ile rüesa arasında paylaşıldı. Bu makale, Osmanlı adli ve idari teşkilatına merkezîyetçiliğin damga vurduğu, yasallık ilkesinin önem kazandığı 19. yüzyılın ikinci yarısında İşkodra'daki bu istisnai hukuk rejimini incelemeyi amaçlıyor.

Anahtar kelimeler: İşkodra, cibal usulü/kanunu, hane ihrakı, umumi sulhlar, hukuki çoğulluk

Abstract

Governing the Exception, Negotiating Justice:

The Law of the Mountains, Feud Settlements, and Hybrid Punishments in Shkodra

A primary concern for governors appointed to Shkodra from the 1850s onward was to tackle the prevailing custom of blood feuds and the issue of fugitive murderers arising from this practice. To eliminate feuds, which were historically legitimized by the Geg Albanians' ancient customary laws, called the Kanun of Dukagjini or the law of the mountains (cibal), local authorities set up a multilayered and plural legal regime. In this context, mountain tribes affiliated with the Cibal Commission, which was created under local government supervision in Shkodra, and certain other districts, were officially permitted to operate outside the Ottoman judicial system and implement the law of the cibal, including such retributive measures as house-burning and property confiscation. In areas not officially governed by the law of the cibal, on the

* Bu araştırmanın ilk halini 2015'te Paris'te yapılan *The Making of Law in the Ottoman Space, 1800-1914* çalıştayında, başka versiyonları ise 2017'de Sofya'da düzenlenen 14. ICOSEH ve 2021'de Max Planck Enstitüsü "Translation and Transition" araştırma ekibi olarak düzenlediğimiz *Comparative Seminar on Legal Transformations in 19th and early 20th Century Japan, China, and the Ottoman Empire* seminer dizisinde çevrimiçi olarak sundum. Bu çalışmaya katkıları için Nurçin İleri, Özge Ertem ve Seçil Yılmaz'a, makale taslağını titizlikle okuyup eleştiren Ali Sipahi'ye, başta Lena Foljanty, Zülâl Muşlu, Avi Rubin ve Yakooob Ahmed olmak üzere *Legal Transformations* seminerinde yorumlarıyla zihnimi açan tüm katılımcılara ve makalenin hakemlerine teşekkür ederim.

other hand, a more complex picture emerged, a picture shaped by recurrent collective settlements of feuds. In peaceful settlements, the scope of which was subject to negotiations between tribal elders (rüesa) and the governor and documented in written contracts, not only was reconciliation facilitated between the feuding parties, but hybrid criminal procedures were also invented, and their enforcement was shared between the Ottoman courts and the rüesa. This system eclectically juxtaposed the Ottoman laws and the cibal laws. Thus, those who could not be punished within the framework of the former would be punished according to the latter. This article aims to explore this exceptional legal regime in Shkodra in the second half of the 19th century, a period marked by centralization in Ottoman judicial and administrative structures and an increasing emphasis on the principle of legality.

Keywords: Shkodra, the law of the mountains (cibal), house-burning, feud settlements, legal pluralism

1854 yılı Eylül ayında İşkodra mutasarrıflığına atanan Mehmed Ragıp Paşa, bölgede hüküm süren bazı âdetleri ortadan kaldırmak için harekete geçmiş, ayrıca bu konuda İstanbul'u bilgilendirerek sancağa bir ferman gönderilmesini talep etmişti.¹ Gerek yeni mutasarrıfın tahriratında gerekse kısa sürede İşkodra'ya ulaşan Sultan Abdülmecid'in fermanında "kabih" (çirkin), "mezzum" (kötü) ve "nâ-meşrû" gibi sıfatlarla nitelendirilen bu âdetler, yukarı Arnavutluk'un (Gegalık/Kigalık)² farklı bölgelerinde farklı isimlerle maruf teamülî kanunlara dayanan, ancak devlet yazışmalarında neredeyse daima Lek Dukakin Kanunu'na/cibal usulüne atfedilen bir takım cezalandırma pratiklerinden ibaretti.³ İşkodra malisyelerinde (dağlık bölgeler, cibal) kabileler halinde yaşayan malisörler başta olmak üzere, Gega Arnavutlarının yaşam kılavuzu telakki ettiği bu kanunlar icabınca kan davası gütmek vazgeçilmez bir hak ve yükümlülük addediliyor, kan alma hakkı olmadığı halde cinayet işleyip firar eden bir kimsenin ise tüm mallarına el koyuluyor, hanesi ve/ya kulesi yakılıyor, ailesi sürgün ediliyordu.⁴ Ancak fermana vurgulandığı gibi, bu şekilde gıyabında hüküm verilen kişinin sadece adil yargılanma hakkı yok sayılmakla kalmıyor, o şahsın suçta dahil olmayan ailesi de cezalandırıldı-

1 BOA, İ.DH 310/19808, 17 Safer 1271 (9 Kasım 1854). Ferman için bkz. C.ADL 13/813, 10 Rebiyülevvel 1271 (1 Aralık 1854). Bu tarihte Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak olan İşkodra'ya 1867 Vilayet Nizamnamesi'nin ardından vilayet statüsü verildi. İşkodra'nın zaman içinde değişen idari teşkilatlanması hakkında bkz. İlkay Erken, "İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)", (Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi, 2014).

2 Gegalık (Gegëni), İşkombi nehrinin kuzeyinde İşkodra, Dukakin, Mirdita, Mat, Yakova, İpek, Prizren, Luma, Debre-i Zîr ve Debre-i Bâlâ'yı kapsayan bir bölgedir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-ül-Âlam* 1 (İstanbul: Mihran Matbaası, 1306 [1889]), 151-152. Nehrin güneyi ise Toskalık (Toskëri)'tir. Gegalılar ve Toskalar arasındaki sosyo-kültürel farklara dair bkz. Nathalie Clayer, *Aux origines du nationalisme Albanais* (Paris: Karthala, 2007), 30-33; Isa Blumi, *Reinstating the Ottomans. Alternative Balkan Modernities, 1800-1912* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), 20-29.

3 Dukakin Kanunu/cibal usulü, resmi yazışmalarda cibal kanunu, Dukakin usulü/âdeti, Lek usulü ve usul/âdet-i kadim olarak da geçer. Makalede bu ifadeleri dönüşümlü olarak kullanıyorum. İsmen farklı olsalar da aynı sözlü geleneğe dayandığı söylenen diğer Arnavut kanunlarının bölgesel dağılımına dair bkz. Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania* (Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press, 2010), 223-225. İsmi 15. yüzyılda hükümlerlik sürmüş Lekë Dukagjini'den alan Dukakin Kanunu (Kanuni i Lekë Dukagjinit) hakkında bkz. M. Edith Durham, *High Albania* (London: Edward Arnold, 1909), 19-38; Mirjona Sadiku, "The Origins of the Kanun: Exploring the Development of the Albanian Customary Law", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 3 (2) (2014): 77-95. Dukakin Kanunu, Shtjefën Gjeçov (1874-1929) tarafından 1898-1924 yılları arasında derlenmiş; evlilik, kilise, namus, cezalar gibi farklı konularda 12 bölümden oluşan bu derleme 1933'te kitaplaştırılmıştır. Bkz. Elsie, *Historical Dictionary*, 224.

4 Kuleler üzerlerinde pencere yerine tüfkle ateş etmeye imkân verecek büyüklükte mazgal delikleri bulunan iki-üç katlı taş yapılarıdır. Bkz. Durham, *High Albania*, 119, 318.

ğından ceza sorumluluğunun şahsiliği prensibi ihlâl edilmiş oluyordu.⁵ Tüm Osmanlı tebaasının canı, malı ve namusu Tanzimat'la güvence altına alınmışken böyle fiillere asla müsamaha gösterilemeyeceğini bildiren sultan, mücrimler firar ettikleri takdirde ele geçirilip yargılanmalarını, şer'an ve kanunen ne gerekiyorsa ona göre hareket edilmesini emir buyurdu.⁶

İşkodra'da firari katiller yakalanamadığı için "hane yakmak ve emvâl ve eşya yağma ettirmek" gibi cibal usulüne mahsus örf⁷ cezaların kısa sürede yeniden meydana çıktığı, dolayısıyla sultanın emirlerinin akim kaldığı çok geçmeden anlaşıldı.⁸ Dahası, ileriki on yıllarda cibal usulünü topyekûn ortadan kaldırmaya yönelik herhangi bir adım atılmadı. 19. yüzyılın ikinci yarısında İşkodra dahil tüm Gegalık'ı yeniden fethetmeyi hedefleyen Osmanlı devleti, bir yandan Arnavut kanunlarının mütemmim cüzü addedilen kan gütme âdetini sonlandırmaya ve dağılı kabileleri kanun dairesine almaya çalışırken diğer yandan da cibal usulünden bölgenin idaresini kolaylaştıran bir denge unsuru olarak faydalandı. Başka bir deyişle, Osmanlı adli ve idari teşkilatının kapsamlı reformlarla standardize edilip merkezileştirildiği bir zamanda, Tanzimat prensipleri, şer'î hukuk ve ceza kanunları üzerine bina edilen formel ceza adalet sistemi ile Arnavutların kendi kadim kanunlarına dayanan adaleti tesis mekanizmaları Gegalık'ta bir arada işleyerek devlet hukuku ve devlet-dışı hukuk, yasal ve yasa-dışı, suç ve ceza mefhumları arasındaki kategorik ayrımları geçirgenleştiren katmanlı bir hukuki çoğulluk durumu yarattı.⁹ Fakat bu hukuk rejiminin Gegalık'ın her yerinde benzer bir görünüm arz etmediğini vurgulamak gerekir. Özellikle Yakova, Prizren, Ohri, Debre gibi yüzyılın son çeyreğinde Kosova ve Manastır vilayetlerine bağlanan ve İşkodra malisyalılarıyla vergi ve askerlik hususunda benzer imtiyazları paylaşan pek çok sancak ve kazada, cibal usulüne dayalı cezaların meşruiyetini merkezi hükümet tanımamıştı.¹⁰ Uğur Bayraktar bu sebeple -yani Arnavut kanunlarına dayanan ihtilaf çözüm mekanizmalarının Os-

5 Modern ceza hukukunun temel kaidelerinden olan ve "kusur ilkesi" (*nulla poena sine culpa*) olarak da bilinen ceza sorumluluğunun şahsiliği prensibi gereği, bir suçun cezaî yükümlülüğü sadece faile aittir. Bu prensip fermenda şöyle ifade edilmiştir: "[...] bir şahsın irtikâb ettiği cinayetlerden vereseşi berüü'z-zimme olduğu cihetle [...]" Aynı prensip Tanzimat Fermanı'nda şu şekilde geçer: "[...] farazâ birinin töhmet ve kabahati vukû'unda onun vereseşi ol töhmet ve kabahatten berüü'z-zimme olacıklarından [...]" Sırasıyla bkz. BOA, C.ADL 13/813, 10 Rebiyülevvel 1271 (1 Aralık 1854); *Düstûr*, Tertib 1, Cilt 1 (Matbaa-i Âmile, 1289), 7.

6 BOA, C.ADL 13/813.

7 Burada "örf" derken örf-i sultânîyi değil, elbette cibal ahalisinin örf ve âdetlerini kastediyorum. Örf-i sultânî hakkında bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş. Örfi-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 13 (2) (1958): 102-126.

8 Bu konuda İşkodra'dan İstanbul'a gönderilen mektuplar için bkz. BOA, HR.TO 196/24, 20 Haziran 1855; HR.MKT 113/9, 26 Şevval 1271 (12 Temmuz 1855). Tırnak içindeki ifade fevkalade komiser Mehmed Tefîk Efendi'nin mektubundan.

9 Hukuki çoğulluk (legal pluralism), devleti yasa koyucu tek güç kabul eden pozitivist hukuki merkezîyetçi (legal centralism) yaklaşımın eleştirisiyle ortaya çıkmış bir analitik araç ve perspektiftir. Bu perspektif, her toplumda bireylerin davranışlarını düzenleyen yasa benzeri norm ve kuralların birden fazla toplumsal denetim mekanizması tarafından üretildiğini evrensel bir durum olarak kabul eder. Son derece hacimli ve kendi içinde ihtilaflı hukuki çoğulluk literatüründeki temel tartışmalar için bkz. Sally Engle Merry, "Legal Pluralism", *Law & Society Review* 22 (5) (1988): 869-896 ve Keebet von Benda-Beckmann ve Bertham Turner, "Legal Pluralism, Social Theory, and the State", *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 50 (3) (2018): 255-274.

10 Örneğin bkz. BOA, DH.MKT 2157/119, 26 Şaban 1319 (9 Mart 1899); BEO 1969/147629, 29 Ramazan 1320 (30 Aralık 1902); TFR.I.KV 114/11389, 20 Zilkade 1323 (16 Ocak 1906). Yine de bu cezalar -bilhassa hane ihrakı- ahali tarafından terk edilmediği gibi, sultanın emriyle kurulan Musâlaha-yı Dem (Kan Barışturma) Komisyonları tarafından, çoğunlukla yerel idarecilerin bilgisi dahilinde uygulandı. Örneğin

manlı yargı sistemine entegre edilmemiş, resmi olarak tanınmamış ve yasalastırılmamış olmasından hareketle- yukarı Arnavutluk'taki hukuki çoğulluğun John Griffiths'in "güçlü hukuki çoğulluk" diye adlandırdığı modele emsal teşkil ettiğini ileri sürer.¹¹ Ancak bu tespit bölgenin tamamına teşmil edilemez. Burada ele alacağım gibi, İşkodra malisyelerinde Arnavut kanunlarının/cibal usulünün ihtilaf çözüm mekanizmaları ve cezalandırma yöntemleri yasalastırılmasa da resmi olarak tanınmış, dahası malisyeler dışında da cibal usulüyle Osmanlı yasaları arasında simbiyotik bir ilişki ortaya çıkmıştı.¹² Bu ilişkiden doğan hukuki çoğulluk durumu Griffiths'in ikili tasnifine (zayıf/güçlü) sığmayacak kadar girift, katmanlı ve akışkandı. Öncelikle İşkodra kasabası ve merkez sancağa bağlı kimi kaza ve köylerin yanı sıra güneyde Draç sancağının tamamı Osmanlı yargı sistemine tabiyken, diğer kazalar ve cebellerde *resmi olarak* cibal usulü cariydi.¹³ İleride daha detaylı bahsedeceğim gibi, cebellerdeki bazı kabilelerin kendi içlerindeki/aralarındaki davalara Osmanlı yargı sistemi dışında bakılabilmesi için İşkodra kasabasında Cibal Komisyonu namıyla karma bir meclis kurulmuş, bu komisyona cibal usulünü uygulama hususunda yetki verilmişti. Mirdita ve Puka kazalarıyla Akçahisar kazasına bağlı Kışla nahiyesi ve Leş kazası malisyelerinde meskûn kabileler ise komisyona bağlı olmamakla birlikte tüm ihtilaflarını kendi içlerinde yine cibal usulüne göre hallediyordu.¹⁴

İlk bakışta İşkodra'da Osmanlı yasaları ve cibal usulü ayırımına dayalı, çerçevesi net, ikili bir hukuki yapı varmış izlenimi veren bu tabloyu karmaşıklaştıran esas unsur ise yerel hükümetler aracılığıyla yapılan umumi sulhlardı (musâlaha-i umumiyye, toplu kan barıştırma). Kısa ömürlü oldukları için mütemediyen yinelenen ve hangi cebel, köy veya kazaları kapsayacağı kadar muhtevası da vali ile rüesa (kabilelerin ileri gelenleri) arasındaki müzakerelere bağlı olarak değişen her umumi sulh esnasında, bu iki güç odağı arasında *besaya* (ahde vefa),¹⁵ karşılıklı tavizlere ve iş bölümüne dayalı bir hukuki

bkz. BOA, Y.A.HUS 255/38, 14 Cemazeyilahir 1309 (15 Ocak 1892); Y.MTV 245/33, 5 Rebiyülevvel 1321 (1 Haziran 1903).

11 Uğur Bayraktar, "Feud, Law, and Society in Mid-Nineteenth Century Northern Albania", *Die Welt Des Islams* 63 (3) (2022): 7 ve 30. Griffiths'e göre "zayıf" hukuki çoğulluk ise bir toplumsal alanda mevcut farklı hukuk sistemlerinin veya denetim mekanizmalarının egemen devlet tarafından resmi olarak tanınması ve formel hukuk sistemine dahil edilmesiyle ortaya çıkar. Bkz. John Griffiths, "What is Legal Pluralism?", *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 18 (24) (1986): 5-8.

12 Cibal usulünün merkezi hükümetin resmi izniyle uygulandığına dair bkz. BOA, A.MKT.MHM 493/71, 8 Recep 1304 (2 Nisan 1887); DH.ŞFR 331/64, 3 Ağustos 1320 (16 Ağustos 1904); BEO 3811/285751, 7 Şevval 1328 (12 Ekim 1910).

13 Gawrych, Draç sancağının Osmanlı idaresine daha iyi entegre olmasını Toptani ailesi gibi güçlü toprak sahiplerinin varlığına bağlar. Bkz. George W. Gawrych, *The Crescent and The Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913* (London, New York: I.B.Tauris, 2006), 33-34.

14 BOA, Y.EE 12/15, 29 Zilhicce 1297 (2 Aralık 1880); DH.ŞFR 204/55, 12 Şubat 1312 (24 Şubat 1897); Y.MTV 149/81, 21 Recep 1314 (26 Aralık 1896); DH.TMIK.S 10/21, 2 Muharrem 1315 (3 Haziran 1897); DH.MKT 631/44, 12 Şevval 1320 (12 Ocak 1903); *İşkodra Vilâyeti Salnâmesi* (İVS) (Vilâyet Matbaası, 1310 [1892-93]), 86, 94, 98. Örneğin Leş kazası malisyasında tüm hukuk ve ceza davaları Cibal Komisyonu'na benzer bir komisyonda cibal usulüne göre görülüyor, alınan kararlar kaza kaymakamının nezaretinde icraya koyuluyordu. Bkz. DH.TMIK.M 78/6, 18 Recep 1317 (22 Kasım 1899); DH.TMIK.S 29/45, 20 Zilkade 1317 (22 Mart 1900).

15 Besa Arnavut kanunlarının en temel kaidesidir. Yemin, namus sözü gibi içerimleri olan; kişiler, haneler, bayraklar ve kabileler -aynı zamanda yerel hükümetle kabileler- arasında akdedilebilen *besa*, bir belgede "namus-ı umumiyeden mütешekkil bir zabita-i maneviyeye" olarak tanımlanmıştır. Bkz. BOA, Y.A.HUS 384/58, 16 Zilhicce 1315 (8 Mayıs 1898). Ayrıca bkz. Maurus Reinkowski, "Let bygones be bygones' An Ottoman Order to Forget", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 93 (2003): 194-198.

sözleşme yapıldı. İş bölümünün odağında birbiriyle ilişkili iki temel sorun yatıyordu: Hükümete itaatsizlik ve firari suçluların yakalanamaması. Bu doğrultuda, ele geçirilen mücrimlerin hükümete teslim edilip şer'an ve kanunen yargılanması, firar edenler ve firarilerin saklanmasına yardımcı olanların ise cibal usulüne göre cezalandırılması yönünde kararlar alındı; bu kararlar yaptırım gücü taşıyan talimatname, taahhütname ve layihalarla yazıya geçirildi. Yani İşkodra'da akdedilen umumi sulh sözleşmeleriyle yargılama ve cezalandırma iktidarı Osmanlı mahkemeleri ile rüesa arasında paylaştırılırken, örfi cezalandırma usulleriyle Osmanlı yasalarını eklektik biçimde yan yana getiren hibrit usuller icat edildi. Bu sulh sözleşmeleri, valilerin gerek yukarı Arnavutluk'un "nezâket-i mevkiyye"sini gerekse ahalinin "sert" ve "vahşi" tabiatını öne sürerek, bölge Tanzimat'a dahil oluncaya kadar cibal usulünün ve hibrit usullerin zaruretine İstanbul'u ikna etmeleriyle resmileşti.¹⁶

Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı devletinin fetihlerle ele geçirdiği yerlerdeki mahalli kanunları kamu düzenini ve şer'î kaideleri ihlâl etmedikleri takdirde hemen her zaman tanıdığını söyler.¹⁷ Pek çok sömürge devleti de işgal ettikleri topraklarda yerli halkların göreneklerini (fakat hemen her zaman şahsi hukuku ilgilendirenleri) buralara naklettikleri kendi kanunlarına ve Batı standartlarını ölçü alan medeniyet anlayışına aykırı değilse tanımış, hatta "aykırılık testi"nden (repugnancy test) geçenleri yasalastırmıştı.¹⁸ Cibal usulünün alâmet-i fârikalarından hane yakma ve mala el koyma gibi örfî cezalar ise ne şer'î hukuk ve ceza kanunlarıyla ne de Osmanlı siyasi elitinin medeniyet telak-

---

16 Bölgede görevli vali, kumandan ve memurlar İstanbul'la yaptıkları yazışmalarda neredeyse istisnasız biçimde Arnavutların -özellikle dağı kabilelerin- "huşûnet-i mizac"ına, "vahşi" hallerine ve "cehalet"lerine vurgu yapmışlar; okullar ve mescitler açılması, yol ve köprülerin imarı gibi vasıtalarla ahalinin medeniyete alıştırılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Örneğin bkz. BOA, İ.DH 349/23032, 21 Zilkade 1272 (24 Temmuz 1856), lef 31; A.MKT.MHM 274/79, 15 Rebiülevvel 1280 (30 Ağustos 1863); İ.MMS 48/2028, 18 Şevval 1290 (9 Aralık 1873). Yemen, Hicaz ve Libya'da da yerli ahalinin sosyo-kültürel farklılıklarının devlet yazışmalarına benzer terimlerle yansıdığını belirten, ayrıca söz konusu vilayetlerde izlenen siyasetin kolonyal "medenileştirme misyonu"na benzer boyutlarına dikkat çeken Kuehn ve Deringil, bu siyaseti (sırasıyla) "kolonyal Osmanlılık" (colonial Ottomanism) ve "ödünç alınmış kolonyalizm" (borrowed colonialism) olarak kavramsallaştırmışlardır. Bkz. Thomas Kuehn, *Empire, Islam and Politics of Difference. Ottoman Rule in Yemen, 1849-1919* (Leiden, Boston: Brill, 2011), 13, özellikle 4. bölüm ve Selim Deringil, "'They Live in a State of Nomadism and Savagery': The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History* 45 (2003): 312. Bu yaklaşımın eleştirisi için bkz. Edip Gölbaşı, "19. Yüzyıl Osmanlı Emperyal Siyaseti ve Osmanlı Tarih Yazımında Kolonyal Perspektifler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 13 (2011): 199-222. Yukarı Arnavutluk özelinde bu meseleyi detayla tartışan bir çalışma henüz yok. Reinkowski, Osmanlı yönetiminin Arnavut göreneklerini ıslah teşebbüslerini medenileştirme söylemi altında gerçekleştirdiğine, ancak bu söylem ve pratiklerle Avrupa kolonyalizmi arasında akrabalık kurulamayacağına geçerken değinir. Bayraktar ise Rusya ile kıyaslama yaparak Osmanlı devletinin dağılımla diğer tebaa arasında hukuken kategorik bir ayırım yapmadığını, dolayısıyla bir "Osmanlı kolonyalizmi"nden bahsedilemeyeceğini söyler. Sırasıyla bkz. Maurus Reinkowski, "Gewohnheitsrecht im multinationalen Staat: Die Osmanen und der albanische Kanun", *Rechtsppluralismus in der Islamischen Welt. Gewohnheitsrecht zwischen Staat und Gesellschaft*, ed. M. Kemper ve M. Reinkowski (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2005), 132; Bayraktar, "Feud, Law, and Society", 30. Bu makalede İşkodra'daki dağıl kabilelerin diğer İşkodra tebaasından farklı bir hukuka tabi olduğunu gösteriyorum. Ancak kolonyalizm/dahili kolonyalizm üzerine bir tartışma yapmayacağım.

17 Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2008), 178.

18 Fransa, Belçika, Portekiz ve İngiltere'nin Afrika sömürgelerinde hangi göreneklerin hangi standartlara göre resmi olarak kabul görebileceğini belirleyen "repugnancy test/clause" hakkında bkz. Sally Falk Moore, "Treating Law as Knowledge: Telling Colonial Officers What to Say to Africans about Running 'Their Own' Native Courts", *Law & Society Review* 26 (1) (1992): 18-19; Mahmood Mamdani, *Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism* (Princeton: Princeton University Press, 1996), 115-117.

kisiyle bağdaştığı halde İşkodra'da yasalaştırılmadan fakat devletin resmi izniyle uygulandı. Bunun sebeplerinden biri Karadağ hududunda bulunan bu çatışmalı bölgenin tansiyonsuz ve masrafsız yönetilme arzusuysa, bir diğer sebebi firari mücrimlerin ele geçirilememesinden kaynaklanan iktidar zafiyetine cibal usulünün çare olması, ayrıca ahalinin gecikmesiz adalet beklentisine yanıt veren örfî cezaların yerel idarecilerin işini kolaylaştırmasıydı. Bu bakımdan İşkodra'daki çoğul ve katmanlı hukuk rejimi, hikmet-i hükümet gereği tercih edilmiş pragmatik bir yönetim tekniği olarak değerlendirilmelidir.

Hukuki merkezîyetçi tasavvur çerçevesinde koşullar elverdiği an terkedilecek geçici bir istisnaî durum gözüyle bakılmakla birlikte kalıcılaşan bu yönetim tekniğinin ıslahatların icrası ve yargının işleyişi bakımından yol açtığı komplikasyonlar, tıpkı kan davaları gibi, 1850'lerden itibaren İstanbul'un ve yerel hükümetlerin gündemini meşgul etti. Buna rağmen Gegalık'ta kan davalarını sonlandırmaya yönelik sulh siyasetini ele alan çalışmalarda hem İşkodra ihmal edilmiş, hem de sözünü ettiğimiz yönetim tekniğinin omurgasını oluşturan cibal usulüne ancak geçerken değinilmiştir.¹⁹ Osmanlı adalet sisteminde mündemîç hukuki çoğulluğu inceleyen literatürde ise formel hukuk ve yargı sistemindeki çoğulluk ilgi görürken devlet-dışı hukuk ve cezalandırma mekanizmalarının işleyişi ve bunların formel hukukla ilişkisi aynı ilgiden mahrum kalmıştır.²⁰ Bu makale, 19. yüzyılın ortasından itibaren İşkodra'da kurumsal adalet mekanizmalarıyla Arnavut kanunlarının adaleti tesis mekanizmalarının -cibal usulünün- karşılaşma ve etkileşim anlarına yakından bakarak hukuki çoğulluk tartışmalarına ceza hukuku ve adaleti merceğinden katkıda bulunmayı; ayrıca son otuz yıldır Osmanlı merkez-taşra ilişkilerine bakışımızı derinleştiren pek çok çalışmanın yaptığı gibi, merkezîyetçi siyasetin sınırları ve esnekliğini göstermeyi amaçlıyor.²¹ Makalede önce İşkodra'daki istisnaî hukuk

19 Örneğin bkz. Adem Ölmez, "Osmanlı Devleti'nin Kosova'da Kan Davalarını Önleme Çalışmaları (1878-1912)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 16 (2009): 87-104; Yakup Karataş, "Rumeli Vilayetleri Örneğinde Osmanlı Devleti'nin Çatışma Çözüm Politikaları", *Turkish Studies* 9 (7) (2014): 397-410; Özer Özbozdağlı, "Osmanlı Hükümetinin Kosova Arnavutları Arasındaki Kan Davalarına Çözüm Bulma Çabaları, 1908-1912", *Bellefen* LXXXII (295) (2018): 979-1011. Reinkowski ise çalışmalarında İşkodra'ya odaklanır ancak Arnavut görenek hukukunu sorunsallaştırırken merkeze kan gütme âdetini koyar, diğer cezalandırma usullerini zikretmekle yetinir. Örneğin bkz. Reinkowski, "Gewohnheitsrecht im multinationalen Staat", 121-142.

20 Bu ihmale vurgu yapan iki çalışma için bkz. Nora Barakat, "Regulating Land Rights in Late Nineteenth-Century Salt: The Limits of Legal Pluralism in Ottoman Property Law", *JOTSA* 2 (1) (2015): 103; Bayraktar, "Feud, Law, and Society", 7. Osmanlı yargı sisteminde hukuki çoğulluğun kurumsallaşmış biçimlerine odaklanan ve davacıların manevra yapma (forum shopping) imkânlarını vurgulayan çalışmalara örnek olarak bkz. Karen Barkey, "Aspects of Legal Pluralism in the Ottoman Empire", *Legal Pluralism and Empires, 1500-1850*, ed. L. Benton ve R. J. Ross (New York, London: New York University Press, 2013), 83-107; İdo Şahar, "Legal Pluralism and the Study of Shari'a Courts", *Islamic Law and Society* 15 (2018): 112-141; Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts. Law and Modernity* (New York: Palgrave Macmillan, 2011).

21 19. yüzyılda Osmanlı merkezîyetçiliğinin esnekliğine ve reformlar hayata geçirilirken yerel dinamiklerin belirleyiciliğine dikkat çeken zengin literatürün tamamını burada zikretmek mümkün değil. Yukarıda referans verdiğim Blumi (2011), Reinkowski (2017), Deringil (2003) ve Kuehn'e (2011) ilâve olarak bu makale çerçevesinde zihin açıcı bulduğum çalışmalardan bazıları için bkz. Cengiz Kırılı, "Tyranny Illustrated: From Petition to Rebellion in Ottoman Vranje", *New Perspectives on Turkey* 53 (2015): 3-36; Jun Akiba, "The Administration of Justice in Ottoman Libya, 1835-1911", yayımlanmamış makale, 2012 (erişim: https://www.academia.edu/31133846/Administration_of_Justice_in_Ottoman_Libya_1835_1911); Uğur Bayraktar, "Reconsidering Local versus Central: Empire, Notables, and Employment in Ottoman Albania and Kurdistan, 1835-1878", *IJMES* 52 (2020): 685-701; Ahmad Amara, "The Ottoman Tanzimat in the Palestinian Frontier of Beersheba (1850-1917)", *Living in the Ottoman Lands: Identities, Administration and Warfare*, ed. H. Kılıçarslan, Ö. F. Can ve B. Çağlar (İstanbul: Kronik Books, 2021), 126-155.

rejimi üzerinde duracak, ardından umumi sulh koşullarının müzakere edildiği süreçte icat edilen hibrit usulleri istisnâî yönetimin bir unsuru olarak inceleyeceğim. Bölgedeki hukuki çoğulluğun yol açtığı ihtilaflı durumlara ve buradan beslenen adalet taleplerine birkaç örnekle değindikten sonra, 1908 ertesini militer şiddet koşullarında Dukakin Kanunu/cibal usulünün kanunlaştırılmasına yönelik yarım kalmış bir teşebbüsten bahsederek makaleyi bitireceğim.

İşkodra'da İstisnâî İdare, Cibal Komisyonu ve Cibal Usulü

19. yüzyılda Gegalık, özerk Karadağ ve Sırbistan emaretleriyle (1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra bağımsız) sınır olması sebebiyle güvenlik açısından kilit bir mevki teşkil ediyordu.²² Bölgede yaygın kan davaları ve şiddet olayları da güvenlik endişelerini canlı tutan bir başka önemli husustu. Bu gerekçelerle, hukuki çerçevesi ilk defa 1876 Anayasasıyla çizilen idare-i örfiyyeye benzer istisnâî bir yönetim biçimi, bu tarihten çok evvel Rumeli'nin pek çok yerinde hayata geçirilmişti.²³ Tıpkı daha sonra örfî idare altına alınan bölgelerde olduğu gibi, Rumeli, Manastır ve Üsküp eyaletleri 1856'da geçici olarak "kavânîn-i umûmiyyeden müstesnâ" tutulmuş, eyalet valileri eşkıyalıkla mücadele konusunda olağanüstü yetkilerle donatılmıştı.²⁴ Aynı minvalde Rumeli eyaletine bağlı İşkodra sancağının mülki idaresi ise yerel hükümeti kuvvetlendirmek amacıyla askerî kumandanlıkla birleştirilmişti.²⁵ Nüfusu ağırlıklı olarak Katolik ve Müslüman olan bu topraklar, konsolosluk memurları ve din adamları vasıtasıyla etnik himaye siyaseti izleyen devletlerin müdahalelerine de son derece açıktı.²⁶ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından bu müdahaleler arttığı gibi, hem Karadağ ve Sırbistan'a bırakılan toprakları terk etmek zorunda kalan Arnavutlar ve Niş muhacirlerinin, hem de Avusturya-Macaristan'ın işgal ettiği Bosna ve Hersek'ten göç edenlerin iskan ve işe sorunları bölgedeki asayiş krizini tırmandırdı.²⁷

Gegalık'ta Osmanlı egemenliğine tahdit koyan bir diğer mühim unsur ise doğal çevreydi. Yaklaşık üçte ikisi dağlık olan bölge öylesine geçit vermez bir konumdaydı ki Kara-

²² Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 162-180; Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, çev. Ç. C. Dikmen (İstanbul: YKY, 2017), 157-177, 258-259.

²³ İdare-i örfiyyenin Tanzimat öncesine uzanan hükümet etme pratikleriyle sürekliliğine dikkat çeken önemli bir çalışma için bkz. Noémi Lévy-Aksu, "An Ottoman Variation on the State of Siege: The Invention of the İdare-i Örfiyye During the First Constitutional Period", *New Perspectives on Turkey* 54 (2016): 1-24, özellikle s. 11.

²⁴ BOA, İ.DH 349/23032, 21 Zilkade 1272 (24 Temmuz 1856). Eyalet valilerinin olağanüstü yetkileri arasında, yakalanan eşkıyaların bu iş için hususi olarak kurulacak meclis-i muvakkatlerde yargılanarak İstanbul'dan izin beklenmeden idam edilmesi de bulunuyordu. Bu yetkiler, 1858 Ceza Kanunu'nun neşinden sonra bir süre daha cari kaldı. Bkz. A.MKT.UM 389/9, 13 Cemazeyilahir 1276 (7 Ocak 1860). Aşağıda değineceğim gibi, ileriki yıllarda da yerel idarecilerin olağanüstü yetki talepleri merkezi hükümet tarafından kabul edilmiştir.

²⁵ BOA, İ.DH 352/23192, 22 Zilhicce 1272 (24 Ağustos 1856).

²⁶ Paolo Maggolini, "Understanding Life in the Ottoman-Montenegrin Borderlands of Northern Albania during the Tanzimat Era: Catholic Mirdite Tribes, Missionaries and Ottoman Officials", *Middle Eastern Studies* 50 (2) (2014): 208-232.

²⁷ İsa Blumi, "Capitulations in the Late Ottoman Empire: The Shifting Parameters of Russian and Austrian Interests in Ottoman Albania, 1878-1912", *Oriente Moderno* 22 (83), no. 3 (2003): 635-647; Blumi, *Ottoman Refugees, 1878-1939. Migration in a Post-Imperial World* (London, New York: Bloomsbury Academic, 2013), 43-65.

dağ Vasovik kabileleri prensi Nicolay 1840'larda yukarı Arnavutluk'u "hiçbir gücün fet-hedemeyeceği [...] mükemmel bir doğal kale", 1861'de fevkalade memuriyetle İşkodra'ya gönderilen Ahmed Cevdet Paşa ise "gayet sarp ve sengistân ve sa'bü'l-mürûr [...] hîn-i fetihden beri her tarafı bilâd-ı saire gibi tamamıyla taht-ı inzibata alınamamış" bir yer olarak betimlemiştir.²⁸ Böyle çetin bir coğrafyada 15. yüzyıldan beri Osmanlı egemenli-ği altında yaşadıkları halde özerkliklerini koruyan dağlı kabileler, gerektiğinde Osmanlı ordusu saflarında savaşmak kaydıyla vergilerden muaf tutulmuştu.²⁹ Ayrıca asırlardır kendilerini yazılı olmayan kadim kanunlarına göre yönetme imtiyazına sahiptiler.³⁰

Tanzimat'ın ilânı başka yerlere olduğu gibi Gegalık'a yönelik merkezi müdahaleleri art-tırmakla birlikte, kaza ve sancakların bilhassa dağlık kesimlerinde yüzyılın sonlarında dahi Osmanlı kanun ve nizamı yoktu. 1897'de Kosova valisi İpek, Yenipazar, Prishtine ve Prizren sancaklarında "umûr-ı adliyye[nin] kâğıt üzerinde cereyan et[tiğini]" belirtiyor; Manastır valisi ise Debre ve Elbasan'da müzminleşen kamu güvenliği sorunlarından yakınıyordu.³¹ Kan davalarının hakim olduğu bölgede ahalinin itibar ettiği tek kanun Dukakin Kanunu olduğu için bu doğrultuda uygulanan örfî cezalar gerilimleri azalttığı ölçüde yerel hükümetlerden müsamaha görüyor, ancak merkezi hükümet bu cezalara men edilmesi gereken kanunsuz fiiller olarak bakıyordu. İşkodra'ya gelince, Osmanlı devleti burada farklı bir siyaset izledi. 1831'de Buşatlı paşalığına yönelik askerî ha-rekâtın ardından bölgede devlet otoritesi kısmen tesis edilmiş, ancak 1845'ten itibaren reform teşebbüslerinin başarısızlığı uğramasından sonra sancak resmi olarak "daire-i Tanzimat"ın dışında tutulmuştu.³² Yani bölge ahalisi kur'a usulü askerlik yapmadığı gibi pek çok vergiyi de ödemiyordu. Öte yandan İşkodra nüfusunun ekseriyetini oluşturan ve Karadağ sınırının güvenliği açısından büyük önem taşıyan malisörler, hukuken de tam bir "idâre-i istisnaiyye"ye tabiydiler.³³ Böylelikle Osmanlı devleti, kan davaları-nın yaygınlığı sebebiyle silahsızlandırılmaları mümkün olmayan kabileleri kabile ileri gelenleriyle iş birliği yaparak, dahası teritoryal egemenliğin göstergesi olan şiddet kul-lanma tekeline taviz vererek yönetti.³⁴

28 Sırasıyla bkz. Nicolay, "Notice abrégée sur les tribus de la Haute-Albanie, et notamment sur les montagnes indépendantes [...]", *Bulletin de la Société de géographie* (Mars 1841): 166-167 ve BOA, Y.EE 79/8, 6 Rebiyülahir 1327 (27 Nisan 1909), lef 2.

29 Örneğin 1880'de İşkodra kasabasıyla Leş, Ülgün, Tuz, Puka ve Mirdita kazaları kur'a-yı şer'iyye ve bazı vergilerden, cibal ahalisi ise tüm vergilerden muaftı. Bkz. BOA, Y.EE 12/15, 29 Zilhicce 1297 (2 Aralık 1880).

30 Bedii Nuri, "Arnavutluk Teşkilât-ı İçtimâiyyesi: Cibal Kanûnu", *Şehbâl* 64, 1 Teşrinisani 1328 (14 Aralık 1912), 304.

31 BOA, Y.A.HUS 391/42, 13 Recep 1316 (27 Kasım 1898).

32 Tırnak içindeki ifade 1855'te İşkodra mutasarrıfı Ağâh Abdülaziz Paşa'ya gönderilen talimattan. Bkz. Reinkowski, *Düzenin Şeyleri*, 290. İşkodra'da nüfus sayımının ertelendiğini gösteren tezkire ve sancağın "daire-i Tanzimat'a ithalini" emreden bir kaime için sırasıyla bkz. BOA, C.DH 63/3121, 10 Safer 1261 (18 Şubat 1845); A.MKT 97/79, 26 Şevval 1263 (7 Ekim 1847).

33 1880 tarihli bir rapora göre tahminen 35 bin hanelik İşkodra nüfusunun üçte ikisini malisörler oluşturuyordu. BOA, Y.EE 12/15, 29 Zilhicce 1297 (2 Aralık 1880). "İdâre-i istisnaiyye" tabirini bir meclis oturumunda Draç mebusu Esat Paşa (Toptani) kullanmıştır. Bkz. *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi* (MMZC), Devre 2, Cilt 2, 28. İnikad, 25 Haziran 1328 (8 Temmuz 1912), 143.

34 Yerel liderler, aşiret beyleri ve kabile rüesasına imtiyazlar ve makamlar vererek merkezkaç kuvvetleri kontrol altında tutmak olağan bir istimâlet politikasıdır. Örneğin bkz. Yonca Köksal, "Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies* 42 (3) (2006): 469-491; Thomas Kühn, "Shaping and Reshaping Colonial Ottomanism: Contesting Boundaries of Difference and Integration in Ottoman Yemen, 1872-1919", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27 (2) (2007): 315-331. Ancak İşkodra'da bu politikanın sınırları genişlemiştir.

1857'de İşkodra kasabasında kurulan Cibal Komisyonu, istisnai idareyi kurumsallaştırarak o güne kadar malisyalarda varlık gösteremeyen devlet iktidarına bir mevzi açtı.³⁵ Komisyon, adalet aramak için Osmanlı mahkemelerine müracaata alışmamış dağlı kabileler arasındaki ihtilafların "öteden beri" olduğu gibi yine kabilelerin ileri gelenleri vasıtasıyla, ancak bu sefer hükümetin gözetiminde çözümlenmesi için kurulmuştu.³⁶ Her ay nöbet değiştirerek maaşla görev yapan cibal rüesasından müteşekkil komisyona ilk başta birer azayla Karadağ'a sınır Malësia e Madhe (Büyük Cibal)³⁷ bölgesinden Hot, Kelment, Kastrat, Gruda ve Reç maa Luha cebelleri katıldı.³⁸ Ancak bu kompozisyon, yerel hükümetle ve kendi aralarında ittifaka rıza gösteren kabile sayısına bağlı olarak dönemden döneme değişmiştir. Örneğin 1890'larda basılmış İşkodra vilayet salnamelerine bakılırsa, komisyonda Büyük ve Küçük Cibal bölgesindeki on dört cebelin tamamı temsil ediliyordu.³⁹ Bu sayı 1903'te dokuza, 1912'de ise yediye düştü.⁴⁰ Azaların yanı sıra her cebelin başında İşkodra'nın Müslüman eşrafı arasından vali tarafından seçilmiş ve rüesanın muvafakatiyle atanmış maaşlı bir bölükbaşı vazifeliydi.⁴¹ Dağlarda nüfuzları son derece kuvvetli olan bölükbaşılar, hükümetten ve komisyondan aldıkları talimatları sorumlu oldukları kabilelere tebliğ etmek, *kuvend* denilen kabile meclislerinin kararlarını ve malisyalarda meydana gelen vukuatı hükümete bildirmek, ayrıca hükümet ya da komisyon tarafından aranan kişileri İşkodra'ya davet ve celp etmekle görevliyidiler.⁴²

Hem hukuk hem de ceza davalarına bidayeten ve istinafen bakan Cibal Komisyonu, yetki alanı son derece geniş, temyize kapalı bir mahkeme gibi teşkil edilmişti.⁴³ Yine vali tarafından atanan Müslüman bir reisin riyasetinde tatil günleri hariç her gün toplanan komisyon üyeleri muhakeme esnasında cibal usulünü esas alıyor, alınan kararlar yerel hükümete bildirildikten sonra icraya koyuluyordu.⁴⁴ Ceza infaz yetkisi rüesa ve gubarlara (yerli kolluk güçleri) aitti. Yerel hükümet ise ne yargı ne de cezalandırma

35 BOA, İ.MVL 383/16762, 8 Rebiyülahir 1274 (22 Kasım 1857), Lef 7.

36 Gegalık'ta kimsenin hükümete gelip davacı olmadığını ve şahitlik yapmadığını İstanbul'a bildiren bir meclis mazbatası için bkz. BOA, ŞD 1997/30, 15 Recep 1288 (30 Eylül 1871). Mazbatada belirtildiği gibi, bunun sebebi mahkemede muhbirlik ve şahitlik yapmanın öldürme, yaralama, hane ihraki gibi sonuçlarının olmasıydı.

37 İşkodra malisyaları Malësia e Madhe/Büyük Cibal (Hot, Gruda, Kelment, Kastrat, İşkirel, Reç maa Luha ve Postriba), Malësia e Vogël/Küçük Cibal ya da Dukakin bölgesi (Riyol, Koplik, Gölkenarı, Grija, Şale maa Şoş, İşlak ve Timal) ve Mirdita olmak üzere üç kısma ayrılıyordu. Bkz. Gawrych, *The Crescent and the Eagle*, 31-32; BOA, Y.PRK.MYD 4/17, 17 Rebiyülahir 1302 (3 Şubat 1885).

38 BOA, İ.MVL 383/16762, 8 Rebiyülahir 1274 (22 Kasım 1857).

39 Bkz. İVS 1310, 23-24, İVS (Vilâyet Matbaası, 1312 [1894-95], 23-24 ve İVS (Vilâyet Matbaası, 1315 [1897-98]), 54-55.

40 BOA, DH.ŞFR 302/46, 9 Şubat 1318 (22 Şubat 1903); DH.İD 16/82, 4 Ramazan 1330 (17 Ağustos 1912).

41 Bazı kaynaklar hem bölükbaşı ve adamlarının hem de yerel hükümetin malisyalarda tahsil edilen nakdi cezalardan da pay aldıklarını ileri sürmektedir. Bkz. Hyacinthe Hecquard, *Histoire et Description de la Haute Albanie ou Guégarie* (Paris: Libraire de la Société de Géographie, 1858), 378; Rodolphe Dareste, "Les Anciennes Coutumes Albanaises", *Nouvelle revue historique de droit français et étranger* 27 (4) (Juillet-Août 1903): 480.

42 Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 199.

43 BOA, Y.EE 12/15, 29 Zilhicce 1297 (2 Aralık 1880). Bu konuda diğer belgeler için bkz. İ.MMS 108/4614, 28 Rebiyülevvel 1307 (22 Kasım 1889); DH.MKT 1755/48, 11 Muharrem 1308 (27 Ağustos 1890); DH.ŞFR 204/55, 12 Teşrinisani 1312 (24 Şubat 1897). Ayrıca bkz. İVS 1310, 73.

44 BOA, Y.PRK. MYD 4/17, 14 Rebiyülahir 1302 (3 Şubat 1885).

sürecine karışabiliyor, fakat cibal usulü gereği bir ev veya kulenin yakılması kararlaştırılırsa kabileler arası olası çatışmaları engellemek üzere bazen o mahalle asker ve top gönderiyordu.⁴⁵

Cibal Komisyonu tarafından kaleme alınmış mazbata ve benzeri evraka Osmanlı arşivinde rastlanmadığı için komisyonda muhakeme sürecinin nasıl işlediğini tespit etmek mümkün değil. Yine de mutasarrıf ve valilerin merkezi hükümetle yaptığı yazışmalar, en azından komisyonun önüne gelen vukuat ve cibal usulü gereği hükme bağlanan cezalar hakkında fikir vermektedir. Örneğin 1889'da Karadağlı bir köylüyü aralarındaki kan davası sebebiyle öldürüp firar eden Hot cebelinden iki kişinin haneleri yakılmış, mallarına el koyulmuş ve aileleri cebelden sürülmüştü.⁴⁶ 1897'de Riyol cebelinde bir mahallede büyük gerilime yol açan bir başka vakada, camiye hakaret ettiği saptanan kişileri komisyona teslim etmeyen cebel ahalisi müşterek fail addedilmiş ve mahalledeki dört hane yakılmıştı.⁴⁷ 1901'de ise vali Kazım Paşa, Kastrat ve Hot cebelleri ile Kranya ahalisi arasındaki çatışmanın bir süreliğine durdurulması için cibal rüesasını topladığında, defalarca yinelenen davete icabet etmeyen rüesadan Zeynel Ağa'nın "öteden beri mer'iyü'l-icrâ olan kanûn-i cebel ve [1898 tarihli] taahhütnâme-i umûmî" gereği hanesi yakılıp mallarına el koyuldu.⁴⁸ Hatta hanenin ihrakı sırasında rüesaya nezaret etmek için bölgeye asker sevk edip cebel topu gönderen Kazım Paşa, daha sonra şikâyet konu olan bu tedbiri "muhâfaza-i âsâyiş emrinde öteden beri verilen mezuniyete" isnat edecek, aldığı önlem sayesinde Cibal Komisyonu'nun kararının "bir tüfek patlamaksızın" hayata geçirildiğini vurgulayacaktı.⁴⁹

Yukarıda naklettiğim birkaç vaka ve aşağıda ele alacağım umumi sulh sözleşmelerinden anlaşılacağı gibi, hane/kule ihrakı cibal usulünün cezalandırma repertuarında önemli bir yer tutuyor, firari mücrimlerin yanı sıra Cibal Komisyonu'nun ve kabile meclislerinin aldığı kararlara uymayanlar, sulh sözleşmelerine aykırı davranarak hükümete ve rüesaya itaatsizlik edenler bu cezaya müstahak görülüyordu.⁵⁰ Hal böyleyken bir binanın kasten ihrak edilmesi, 1858 Ceza Kanunu'na göre kamu düzenine karşı işlenen ağır bir suçtu. Fransız Ceza Kanunu'ndan iktibas edilen 163. madde gereği şehir, kasaba ve köylerde her türlü binayı ateşe verip kasten yakmanın cezası idamdı. 164. madde ise şehir, kasaba ve köylerin dışında bulunan bina, orman ve mahsulatı kasten yakanlar için 15 seneden az olmamak üzere kürek cezası öngörmekteydi.⁵¹ Bu maddeler suç ve ceza arasındaki nispet gözetilerek 1890'larda iki defa tadil edildi; örneğin yakılan bina yerleşim yerlerinin dışındaysa ve can kaybı olmadıysa failin müebbet kürek cezasına

⁴⁵ Örneğin bkz. BOA, Y.MTV 221/113, 20 Cemazeyilahir 1319 (4 Ekim 1901); DH.ŞFR 340/15, 11 Şubat 1320 (24 Şubat 1905).

⁴⁶ BOA, DH.MKT 1638/47, 17 Zilkade 1306 (15 Temmuz 1889).

⁴⁷ BOA, DH.ŞFR 206/29, 18 Mart 1313 (30 Mart 1897); DH.ŞFR 206/94, 25 Mart 1313 (6 Nisan 1897).

⁴⁸ Bahsi geçen taahhütnâme Kazım Paşa'nın riyasetinde akdedilmiştir. Bkz. BOA, BEO 1112/83389, 27 Zilkade 1315 (19 Nisan 1898); Y.A.HUS 384/58, 16 Zilhicce 1315 (8 Mayıs 1898).

⁴⁹ BOA, Y.MTV 221/113, 20 Cemazeyilahir 1319 (4 Ekim 1901).

⁵⁰ İhrak cezasını gerektiren durumlar elbette çok daha çeşitlidir. Bkz. A[lexandre] Degrand, *Souvenirs de la Haute-Albanie* (Paris, 1901), 154; Margaret Hasluck, *The Unwritten Law in Albania*, ed. J. H. Hutton (Cambridge: CUP, 1954), 269.

⁵¹ 1858 Ceza Kanunu'nun "kundakçı mücâzâtı" hakkındaki maddeleri için bkz. *Düstûr*, Cilt 1, 573. Fransız Ceza Kanunu'nun ilgili 434. maddesiyle karşılaştırma için bkz. J. B. Duvergier, *Code pénal annoté. Édition de 1832* (Paris, 1833), 72.

çarpıtılacağı 163. maddeye eklendi.⁵² Fakat kundakçılığın kanunen hangi cezayı gerektirdiği bir yana, İşkodra'da hane/kule ihrakı, cibal usulü ve umumi sulh sözleşmeleri gereği uygulandığı takdirde suç değil meşru bir cezaî yaptırım olduğu için, bu vakalar dava konusu dahi edilmedi.⁵³

İşkodra valileri Osmanlı yasalarının geçerli olmadığı cebel ve kazalarda hane ihrakı gibi örfî cezaları sınırlandırmak için rüesayla ittifaka dayanan bir yönetimsellik rejimi geliştirdiler. Bu rejimin çerçevesi umumi sulh sözleşmeleriyle çizildi. Bölgeye atanan ne-redeyse her yeni valinin ilk icraatlarından olan umumi sulhlarda sadece kan davalıları barıştırılmakla kalmadı, sulhun bekasını garantiye almak üzere cibal usulü ve formel yasaları birbirine eklemleyen hibrit cezalandırma usulleri icat edildi; hangi durumlarda cibal usulüne, hangi durumlarda devletin kanunlarına başvurulacağı net biçimde tanımlandı. Bu süreçte kimi zaman görenekler ve formel yasalar arasında rabita da kuruldu; örneğin cibal usulüne istinaden firari mücrimlerin mallarına el koyulması 1883'ten itibaren Usûl-i Muhâkemat-ı Cezaiyye Kanunu'na (1879) atıfla hayata geçirilmeye başlandı.⁵⁴ Çoğu zamansa formel yasalar hilafına yerel koşullar gözetildi.

Bunun yanı sıra umumi sulh sözleşmeleri, sözlü gelenekle aktarılıp kolektif hafızada yaşayan cibal kanununun kabileden kabileye farklılık gösteren cezaî müeyyidelerini yazıya geçirdi; bunları yoruma kapalı, öngörülebilir ve kolaylıkla erişilebilir, kısacası ahalinin diline ve göreneklerine aşına olmayan yerel idareciler açısından kullanışlı bir geçici kanun şekline soktu.⁵⁵ 19. yüzyılın ikinci yarısına hâkim kodifikasyon mantığının yerel bir izdüşümü olarak nitelendirilebilecek bu dönüşümle bir yandan Arnavut kanunları fiiliyattaki esnekliğini yitirirken, diğer yandan her yeni sulh zamanı içeriği yeniden müzakere edilen hibrit usuller yasal ve yasal olmayan arasındaki kitabi ayrımı silikleştirdi, adaletin anlamı karmaşıklaştı. Aşağıda bu süreci İşkodra'da akdedilen ve talimatname ve/ya taahhütnamelerine erişilebilen umumi sulhları merkeze alarak inceliyorum.

---

52 BOA, ŞD 2550/25, 29 Cemazeyilahir 1307 (20 Şubat 1890) ve *Hukuk*, cilt 2, no. 41, 14 Cemazeyilahir 1312 (13 Aralık 1894), 665-666. Osmanlı kırsalında 163. madde olduğu haliyle uygulanmamış, köylerde tipik olarak kişisel husumetlerden dolayı samanlık ve otlaklar yakıldığından bu vakalarda failer daima ceza indirimi almışlardır. Bkz. Ebru Aykut, "Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Ottoman Empire", (Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2011), 106-196.

53 Örfî ceza uygulamasının dışında, mesela kişisel husumet gibi sebeplerle bir başkasının mülkü yakıldığına ise durum farklıdır. Bu konuya burada değinmeyeceğim.

54 BOA, ŞD 2472/6, 3 Safer 1301 (4 Aralık 1883). Kanununun 371. maddesinde firari mücrimlerin gıyaben yargılanarak medeni haklardan mahrum bırakılması ve mallarının haczedilmesi hükme bağlanmıştır. Bkz. *Düstûr*, Tertib 1, Cilt 4 (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299), 201. Mesela 1904'te cinayetle itham edildikleri için Karadağ'a firar eden üç kişi 371. madde uyarınca gıyaplarında yargılanarak 15'er yıl ceza almış, ayrıca bu kişilerin malları müsadere edilerek cibal usulü gereği haneleri yakılmıştı. Bkz. TFR.I.İŞ 4/381, 19 Rebiyülevvel 1322 (3 Haziran 1904).

55 Gawrych, cibal kanununun her kabileda farklı biçimde uygulanmasının Osmanlı idarecilerini en çok zorlayan hususlardan biri olduğunu söyler. Bkz. Gawrych, *The Crescent and the Eagle*, 33. Sulh akdiyle birlikte düzenlenen sözleşmelerin şer'î mahkeme, nizamiye mahkemesi ve idare meclisinde kayıt altına alınıp cami ve kiliselerde okunarak ahaliye duyurulduğu, ayrıca birer nüshanın imam, muhtar ve ihtiyar meclisi azaları tarafından saklanmak üzere mahalle ve köylere gönderildiğine dair bkz. BOA, Y.PRK.ASK 9/57, 2 Recep 1298 (31 Mayıs 1881); DH.MKT 1896/6, 29 Rebiyülahir 1309 (1 Aralık 1891).

Örfî Cezaların Islah ve Tadili

Yukarı Arnavutluk'ta Osmanlı devleti açısından müzminleşmiş bir asayiş sorunu teşkil eden kan gütmme âdeti, ahali açısından meşruiyetini kadim kanunlardan alan, belli prosedürlere tabi bir hak ve mecburiyetti.⁵⁶ Öyle ki bir maktulün kanını aramamak o kişinin tüm aile, kabile veya köyünün şerefi üzerine düşecek büyük bir leke addediliyor, katil yakalanıp şer'an ve kanunen hüküm giydikten sonra idam edilse bile taraflar arasındaki kan davası sona ermiyordu.⁵⁷ Bir katil vakasının kan davasına dönüşmesini önlemek ise ancak örfî sulh yoluyla mümkündü. Bu gibi vakalarda *kuvend* meclisleri öncelikle cinayetin kasıtlı işlenip işlenmediğini araştırıyor, kaza eseri olduğu anlaşılırsa maktulün yakınları katili affetmeye mecbur tutuluyordu. Kasıtlı cinayetlerde ise sulh rızaya bağlı bir müesseseydi. Verese katili affederse kan alma (ahz-ı dem) hakkından feragat etmiş sayılıyor, katilin kan bedeli olarak ödeyeceği nakdi ceza karşılığında taraflar arasında sulh sağlanıyordu.⁵⁸

1850'lerden itibaren bölgedeki yerel hükümetler de kan davalarını sonlandırmak için kimi zaman rüesa veya eşrafın talebiyle, kimi zaman kendi girişimleri ya da sultanın emriyle musâlaha-i umumiyye denilen toplu kan barıştırmalara aracı oldular. Mütemediyen başvuru bu yöntemin cinayet vakalarını arttırdığını ileri süren mutasarrıf ve valiler olsa da aileler veya kabileler arasında geçici olarak barışı tesis etmek, gündelik hayatın bir süreliğine normalleşmesini sağlamak üzere başvuru bir güvenlik tedbiriydi.⁵⁹ Bu iş için hususi olarak kurulan geçici meclisler (meclis-i muvakkat) veya Musâlaha-i Dem Komisyonları vasıtasıyla yapılan umumi sulhlarda kan davalarının tarafları barışmaya davet ediliyor, buna rıza gösterenlerin o güne kadar işledikleri suçlar devlet tarafından da affedilip yapılan sulh kayıt altına alınıyordu.⁶⁰ Ayrıca hasımlar şer'î mahkemede barıştırılarak taraflara hüccet tanzim edilmekte, böylelikle örfî sulh şer'î sulh müessesesine eklenilerek İslamileşmekteydi. Ancak örfî sulhun İslamileşmesi, iki önemli kaidenin askıya alınmasıyla gerçekleşti. Birincisi gerek şer'î gerek örfî sulh tarafların rızasına bağlıyken umumi sulh zorunlu tutuldu, dolayısıyla hasmıyla barışmayı kabul etmeyenlere yaptırım uygulandı. İkincisi şer'î sulhta sulh bedeli olarak ödenen diyet miktarı taraflar arasındaki anlaşmaya bağlıyken umumi sulhlarda sabit bir sulh bedeli tayin edildi.⁶¹

1856 yılı sonunda İşkodra memleket meclisi ve ahalinin ileri gelenlerinin ittifakıyla tüm kaza, köy ve cebelleri kapsayacak şekilde yapılan umumi sulhta da kanlılar şer'î mah-

⁵⁶ Hasluck, *The Unwritten Law in Albania*, 219-255.

⁵⁷ BOA, İ.MMS 48/2028, 18 Şevval 1290 (9 Aralık 1873).

⁵⁸ Örfî sulh prosedürleri ve sulh akamete uğradığında uygulanan cezalar hakkında bkz. *Manastır Vilâyeti Salnâmesi* (Vilâyet Matbaası, 1305 [1889-1890]), 473-477; Bedii Nuri, "Arnavutluk'ta Kan Gütmek Âdeti", *Şehbâl* 59, 15 Ağustos 1328 (28 Ağustos 1912), 208-209; Hasluck, *The Unwritten Law in Albania*, 256-260.

⁵⁹ Örneğin İşkodra valisi Şevket Paşa'ya göre "yarım vahşi dağlılar" birkaç yılda bir umumi sulh yapılmasına alışık oldukları için cinayet işlemekten çekinmiyor, firar edip musalaha gününe kadar saklanarak adaletin pençesinden kurtuluyorlardı. Bkz. BOA, A.MKT.MHM 465/36, 5 Şaban 1290 (23 Eylül 1873).

⁶⁰ Bir örnek için bkz. BOA, İ.DH 512/34829, 26 Safer 1280 (12 Ağustos 1863).

⁶¹ Şer'î sulh müessesesi hakkında bkz. Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (Oxford: Clarendon Press, 1973), 247-250.

kemede barıştırılmış, ayrıca bir sulh talimatnamesi hazırlanmıştı.⁶² Sancakta görevli Fransa konsolosu Hyacinthe Hecquard'ın aktardığına göre Ocak 1857'de hayata geçirilen talimatname, Mirditler ve Dukakin kabileleri tarafından tanınmasa da 13 yıl aradan sonra İşkodra'da ilk defa barışı tesis etmişti.⁶³ Dört bentten ibaret bu kısa talimatname, hasmıyla barıştığı halde sulhu bozan kimselerin şer'an ve kanunen yargılanacağını karara bağlıyordu. Ayrıca bundan böyle firar eden mücrimlerin saklanmasına yardım edenler aileleriyle birlikte müebbet sürgünle cezalandırılacaktı. Mutasarrıf Mustafa Tevfik Paşa talimatnameyi İstanbul'a gönderdiğinde Meclis-i Vâlâ sürgün cezasıyla ilgili kararı kanunlara aykırı buldu; yine de bölge "ıslah" edilinceye kadar uygulanması şartıyla onayladı.⁶⁴

Umumi sulh İşkodra'da etkili olmayınca 1858 ve 1859'da iki ayrı umumi sulh daha akdedildi.⁶⁵ Bunlardan sadece malisyaları kapsayan Haziran 1859 tarihli sulh esnasında, cibal ahalisinin "kadîmî mer'iyü'l-icrâ olan kanunları" dikkate alınarak kapsamlı bir cezaname layihası da kaleme alınmıştı.⁶⁶ Kabilelerin ihtiyarları, alemdarları (bayraktarlar) ve kocabaşları ile İşkodra memleket meclisinin ortak iradesini yansıtan dokuz bentlik bu layihanın sadece ilk bendi, sulhu bozanlara yönelik cezaları belirler. Diğer bentlerde ise sulh haricinde cinayet işleyenlerin ve askere alınmaya muhalefet edenlerin bundan böyle nasıl muamele göreceğinden, başkasının malına zarar verme, zevcesini kaçıрма ve tecavüz vakalarında uygulanacak nakdi cezalara kadar pek çok hüküm tanımlanmıştı. Metnin en dikkat çekici yanıysa örfî cezalandırma usullerinin, layihada vurgulandığı gibi, mümkün mertebe "ıslah ve tadil" edilmiş olmasıdır. Bu bakımdan devletin cezalandırma iktidarı lehine örfî cezaları budayan 1859 cezaname layihası, imparatorluk genelinde geçerli olmak üzere 1858'de yürürlüğe koyulmuş Ceza Kanunnamesi ile cibal usulünü uyumlu hale getirme çabasının bir tezahürüydü.⁶⁷

Örfî cezalandırma usullerinin ıslah ve tadil edilmesi, her şeyden evvel cibal ahalisinin devletin hukuki egemenliğini tanıyacağına dair bir taahhüt içeriyordu. Bu çerçevede umumi sulhla barıştığı hasmını öldüren veya başka sebeplerle cinayet işleyenler bölükbaşı, kocabaşı ve gubarlar tarafından yakalanıp şer'an ve kanunen cezalandırılmak üzere hükümete teslim edilecekti. Aşağıda bahsedeceğim 1872 tarihli umumi sulh istisna olmak üzere bütün sulh sözleşmelerinde benzerleriyle karşılaştığımız bu hüküm, bir mücrim ele geçirildiği takdirde ona nasıl muamele edileceğini devletin adalet mercilerine bırakıyordu. Öte yandan layiha örfî sulh müessesini de tanıyor, fakat aynı zamanda maktulün veresesine örfî sulhu kabul etmeyip doğrudan hükümete başvurma ve katilden davacı olma seçeneği sunuyordu. Gelgelelim örfî sulh için 6000 kuruş sulh bedeli tayin edilmişken, verese hükümete başvurup şer'an görülecek davada diyet talep ederse diyet miktarı 30 bin kuruş olarak belirlenmişti. Dolayısıyla ortada iki ayrı opsiyon olsa da davacı daha avantajlı olan mahkemenin adaletini tercih etmesi yönünde teşvik edilmişti.

62 BOA, İ.MVL 369/16180, 1 Şaban 1273 (27 Mart 1857).

63 Hecquard, *Histoire et Description de la Haute Albanie*, 380.

64 BOA, İ.MVL 369/16180, 1 Şaban 1273 (27 Mart 1857).

65 1858 tarihli umumi sulh için bkz. BOA, A.AMD 87/95, 29 Zilhicce 1274 (10 Ağustos 1858).

66 BOA, MVL 903/38, 29 Safer 1276 (27 Eylül 1859); Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 206-209.

67 Benzer bir görüş için bkz. Hasan Kaleshi, "Türkische Angaben über den Kanun des Leka Dukadjini", *Die Kultur Südosteuropas*, ed. G. Reichenkron ve A. Schmaus (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1964)'ten aktaran Clayer, *Aux Origines du Nationalisme Albanais*, 66.

İkinci olarak ıslah ve tadille kastedilen şey, örfî cezaların tamamen terki değil bir kısmının rafa kaldırılmasıydı. Esasen layihada belirlenen cezaların pek çoğu cibal usulüyle uyumluydu. Mesela firari katillerin teslim olmasını sağlamak için erkek akrabalarının İşkodra'dan sürülmesi, topraklarının ekilip biçilmesine izin verilmemesi gibi yaptırımlar getirilmişti. Fakat daha önemlisi şu ki, kabilelerin ileri gelenleri "Kadîmî olageldiği gibi hâne yakmak ve tahsis olunan cezâ-yi nakdîden mâ'adâ müttehemin emvâl ve hayvânâtını gasb etmek" gibi usullere bir daha başvurmayacaklarını taahhüt ediyor, böylece cibal usulünün şer'î hukuka ve ceza kanununa mugayir en temel iki cezasını askıya almış oluyorlardı.⁶⁸

1859 cezaname layihası İşkodra meclisinin mazbatasıyla birlikte İstanbul'a gönderildiğinde bölükbaşılar vasıtasıyla cebellere duyurularak çoktan hayata geçirilmiş, hatta firarda olan katiller hükümete teslim edilmeye başlanmıştı. Dolayısıyla mazbatanın İstanbul'dan izin almak için değil, halihazırda icraya koyulmuş layihayı merkezi hükümetin onayıyla resmileştirmek için kaleme alındığı söylenebilir. İşkodra meclisi ayrıca tüm kıtal davalarının yeni ceza kanununa göre görülmesi gerektiğini belirtiyor, ancak dağlı kabileler razı gelmedikleri takdirde ceza kanununun uygulanamayacağını, zaten "Karadağ meselesi ve sancağın nezâket-i mevkîyyesi"nin de buna imkân vermediğini vurguluyordu. Bu gerekçelerle Meclis-i Vâlâ'dan cibal ahalisinin bölge Tanzimat'a dahil oluncaya kadar geçici olarak ceza kanunundan muaf tutulması, onun yerine bu layihanın onaylanması talep edildi.

Meclis-i Vâlâ layihayı 1858 Ceza Kanununa aykırı buldu ve mazbatada açıklık getirilmeyen kimi konularda izahat istedi.⁶⁹ İşkodra meclisinin buna cevabı ve Meclis-i Vâlâ'nın nihai kararına dair arşivde bir kayda rastlamadım. Ancak Ahmed Cevdet Paşa'nın bu layihayı *Tezâkir*'de aynen nakletmesi bir yana, birkaç yıl sonra rüesanın talebiyle layihanın "kemakân" (eskiden olduğu gibi) icraya koyulabilmesi için İstanbul'dan izin istenmiş olması, beklenen onayın alındığına ve layihanın bir müddet uygulandığına کافی delildir.⁷⁰ 1864'te ise yeni mutasarrıf İsmail Hakkı Paşa'nın aracılığıyla malisyalarda tekrar umumi sulh akdedildi ve Meclis-i Vükelâ'nın belli bölgelerde kan davalarını önlemek için aldığı karara paralel biçimde, umumi sulhtan sonra cinayet işleyip yakalanan katillerin tüm aile ve akrabalarıyla beraber Anadolu'ya sürgün edilmesi kararlaştırıldı.⁷¹

Firari Mücrimler, Misafirperverlik Âdeti ve İstisnanın İki Hali

İsmail Hakkı Paşa'nın umumi sulh kararlarını sadârete bildirdiği yazıda, firarda olan mücrimler hakkında nasıl bir yol izleneceğinden bahsedilmez. Fakat böyle durumlarda firarilerin tüm mallarına el koyulduktan sonra ailelerinin sürgün edildiğini, yani 1859'da ıslah edilmiş usullerin 1860'ların sonu itibarıyla artık geçerli olmadığını gösteren kayıtlar vardır.⁷² Örfî cezaların bu şekilde geri dönüşünün başlıca sebebi, firarilerin ele geçirilememesinin yarattığı zafiyetti. Bu kronik zafiyet ise dağlık bölgenin kaçakların

⁶⁸ BOA, MVL 903/38, 29 Safer 1276 (27 Eylül 1859); Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 209.

⁶⁹ BOA, MVL 903/38; A.MKT.UM 367/84, 27 Safer 1276 (25 Eylül 1859).

⁷⁰ BOA, MVL 977/25, 8 Şaban 1280 (18 Ocak 1864).

⁷¹ BOA, İ.MMS 26/1140, 8 Ramazan 1279 (27 Şubat 1863). İşkodra'da umumi sulh çerçevesinde alınan karar için bkz. A.MKT.MHM 303/78, 16 Muharrem 1281 (21 Haziran 1864).

⁷² Örneğin bkz. BOA, DH.MKT 1309/66, 9 Rebiyülahir 1286 (19 Temmuz 1869).

gizlenmesi için elverişli olmasının yanı sıra Arnavutların "misafirperverlik" (mikpritja) âdetinden kaynaklanıyordu. İşkodralı Vasa Efendi (Pashko Vasa, 1825-1892), evine/kulesine sığınan bir kimseyi hane sahibinin canı pahasına korumasını namus meselesi addeden ahalinin bu âdetini şöyle tarif eder:

"Misafirini katl veyahud misafirine hıyânet eden adam namussuz add ve kavm ü kabilesinden tard olunub artık hiç kimsenin familyasıyla kesb-i irtibat ve münâsebet edemez ve bu hıyânet ebedî ve dâimî olub katl olunan misafirin kanı hiçbir veçhile temizlenemez."⁷³

İşkodra mutasarrıf ve valileri de İstanbul'la yaptıkları yazışmalarda firarilerin yakalanamamasını hemen her zaman "misafirperverlik" âdetiyle gerekçelendirdiler. Örneğin 1863'te Aziz Paşa, "birini katleden şahıs derhal sakin olduğu dağ veyahut karyeden diğer dağ ve karyeye firar eylediğinden ve hangi mahalle dehâlet eyler ise orada ihtifâ olunarak harice çıkarılmamak [...] âdet-i müstemirre iktizâsından bulunduğundan" bu kişilerin ele geçirilemediğini söylüyordu.⁷⁴ 1870'te bölgedeki kan davaları ve cinayetler hakkında Dahiliye Nezareti'ni bilgilendiren Derviş İbrahim Paşa da aynı hususa benzer cümlelerle dikkat çekmiş, ayrıca adaletin gecikmeden tesisi için "mine'l-kadim buraca kanun-ı cinâyât ahkâmından olarak her şeyden ziyâde tesîr-i kaviyyesi görüldüğü üzere" firarilerden bir kaçının hanelerinin yakıldığını belirtmişti.⁷⁵

Derviş Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği telgraflar pek çok açıdan çarpıcıdır. İşkodra valisi bu telgraflarda firari mücrimler konusunda örfî usullere başvurmanın lüzumuna vurgu yapmakla kalmıyor, mücrimler yakalansa dahi Osmanlı kanunları ve mahkemelerinin adaletin tesisi noktasında yetersiz kaldığını ileri sürüyordu. Derviş Paşa'ya göre İşkodra'da mizaç ve âdetleri sebebiyle ahaliyi teskin edebilmek, her şeyden evvel adaletin gecikmemesine bağlıydı. Oysa hukuki prosedürler gereği bir mücrimin "uzun uzadıya istintakının icrâsıyla" şer'an ve kanunen davasının görülmesinden sonra mahkemeler tarafından verilen hükmün onay için İstanbul'a takdimi, ardından cezanın infazı için cevap beklenmesi hayli vakit alıyordu. Üstelik bu bekleyişi müteakip mücrimlerin çoğunun idam yerine kürek cezasına çarptırılıyor olması hem ahaliyi hoşnut etmiyor hem de emsaline ibret olmuyordu.⁷⁶

Bu şikâyetler şüphesiz Tanzimat sonrası ceza adalet sistemindeki dönüşümlerle ilgilidir. Kısaca özetlersek, 1840 Ceza Kanunu'nun neşrinden itibaren cinayet vakalarında zanlıların hem kadı mahkemelerinde İslam hukuku (Hanefî fıkhı) esaslarına göre hem de Tanzimat sonrası kurulan meclislerde (1860'lardan itibaren nizamiye mahkemeleri) ceza kanununa göre yargılanmaları kaidesi getirilmişti. Bu gibi davalarda şer'î ilâm ve yerel meclis mazbataları zanlıların istintaklarıyla (ayrıntılı sorgu tutanakları) beraber denetim için İstanbul'a gönderiliyor, dava dosyalarında usulen ve esasen bir sorun görülmediği takdirde hüküm padişaha arz edilerek irade alınıyordu. Öte yandan taammüden cinayet işlediği kesinleşen bir katilin ceza kanununa göre –nizamen- idam edilebilmesi için işlediği suçun kısas gerektirdiğinin şer'î mahkemede kanıtlanması ve elbette maktulün tüm varislerinin kısas talebinde bulunması şarttı. Yani şer'î mahke-

⁷³ Vasa Efendi, *Arnavudluk ve Arnavudlar* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1297 [1880]), 104.

⁷⁴ BOA, A.MKT.MHM 272/4, 19 Safer 1280 (5 Ağustos 1863).

⁷⁵ BOA, İ.DH 615/42874, 25 Rebiyülahir 1287 (25 Temmuz 1870).

⁷⁶ BOA, İ.DH 615/42874.

mede aranan hukuk-ı şahsiyye nizamiye mahkemelerinin vereceği hükümler üzerinde bağlayıcı olduğundan, verese tarafından affedilen veya farklı sebeplerle kisasına hükmedilemeyen bir müteammid katil nizamen değil, koşullar uygunsuz ancak siyaseten idam edilebilirdi.⁷⁷ İşte Derviş Paşa telgraflarında tam da bu hususlardan yakınıyor, cinayet ve kan davalarının önüne geçilebilmesi için ele geçirilen katillerin standart prosedürlerin tamamlanması beklenmeden hemen -siyaseten- idam edilmesi, ailelerinin ise bölgeden sürülmesi için yetki talep ediyordu. İstanbul, İşkodra'daki durumu bir "ahvâl-i fevkalâde" olarak değerlendirdi. Bu hal ortadan kalkıncaya kadar Derviş Paşa'nın olağanüstü yetkiyle donatılması kabul edildi.⁷⁸

Kıyasıca İşkodra'da kalıcı bir hükümet etme biçimi haline gelen istisnâ idare, hukuk alanında iki şekilde tecessüm etti. Birincisi, yasal sınırlar içinde cezalandırılmayan firari mücrimler ve onların saklanmalarına yardımcı olanlar hakkında cibâl usulünün uygulanmasına ruhsat verilmesiyle; ikincisi, valilere tanınan olağanüstü yetkilerde görüldüğü gibi, mücrimler ele geçirildiklerinde dahi caydırıcılığı yetersiz bulunan kanunların ve adaleti geciktirdiği iddia edilen hukuki prosedürlerin geçici olarak askıya alınmasıyla. Bununla birlikte yerel idarecilerin istisnânın ilk şeklini sınırlandırmak için rüesayla daima müzakere yolu aradıklarını vurgulamak gerekir. 1859'da bu müzakereler cibâl usulünün ıslahıyla neticelenmiş, hane yakma ve mala el koyma gibi cezalar rafa kaldırılmıştı. Ancak aşağıda ele alacağımız 1872 tarihli umumi sulh esnasında bu cezalar tamamen geri dönmekle kalmadı, Cibâl Komisyonu'na bağlı cebellerin Osmanlı devletinin hukuki egemenlik alanından özerk bir teritoryal birim olduğu tescillendi. Komisyona dahil olmayan kabileler ve köylerde ise cibâl usulü hükümete ve rüesaya itaatsizliği caydırıcı bir yaptırım olarak hibrit cezalar çerçevesinde uygulandı.

Örfî Cezalara Geri Dönüş: Cibâl Usulü'nün Tahkimi

1872 yılı temmuz/ağustos ayında (Temmuz 1288) İşkodra'daki umumi sulh sırasında hazırlanan talimatname, İvranyalı Ali Galib Bey'in Maarif Nezareti evrak müdürüyken yazdığı eseri *Arnavudluk ve Arnavudların Ahvâline Dair Tarih*'te aktarılmaktadır.⁷⁹ İşkodra sancağına münhasır olmakla birlikte "Arnavudluk'ta mer'iyü'l-icrâ olan Lek Dukakin Kanunu" başlığıyla verilen ve Şevket Paşa'nın valiliği zamanına denk gelen bu sulh talimatnamesine dair Osmanlı arşivinde bir kayıt tespit edemedim. Ancak umumi sulhtan hemen önce Şevket Paşa'nın selefi Mustafa Asım Paşa'nın hükümete sunduğu

⁷⁷ Siyaseten idam/katl, taammüden cinayet işlediği şer'an kanıtlanmadığı için kisasına hükmedilemeyen bir mücrimin kamu yararı veya devletin bekası gereği sultanın emriyle idam edilmesi demektir. Bkz. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, 193. İstismara son derece açık olan bu erk yerel otoriteler tarafından da yaygın biçimde kullanılmaktaydı. Ancak Tanzimat Fermanı ve 1840 Ceza Kanunu'yla yerel idarecilerin bu hususta yetkileri budandı ve idam, sultanın iradesine tabi bir ceza haline geldi. 1858 Ceza Kanunu'nun 173. maddesinde ise ilk kez siyaseten idamı gerektiren koşullar tanımlanmıştır. Bkz. *Düstûr*, Cilt 1, 574. Tanzimat sonrası ceza adalet sistemindeki dönüşümün cinayet davalarını nasıl etkilediği hakkında bkz. Ebrû Aykut, "Toxic Murder, Female Poisoners, and the Question of Agency at the Late Ottoman Law Courts, 1840-1908," *Journal of Women's History* 28 (3) (2016): 114-137; Aykut, "Judicial Reforms, Sharia Law, and the Death Penalty in the Late Ottoman Empire," *JOTSA* 4 (1) (2017): 7-29.

⁷⁸ BOA, İ.DH 615/42874, 25 Rebiyülahir 1287 (25 Temmuz 1870). İşkodra valisi Ömer Fevzi Paşa ve İpek mutasarrıfı Said Bey'in benzer talepleri için bkz. A.MKT.MHM 426/62, 27 Recep 1285 (13 Kasım 1868); TFR.I.KV 7/660, 29 Şevval 1320 (29 Ocak 1903).

⁷⁹ Ali Galib, *Arnavudluk ve Arnavudların Ahvâline Dair Tarih* (yazma eser, t.y), 51-60. Ali Galib Bey, 1880'lerin ortalarından 1902'ye kadar Maarif Nezareti evrak müdürlüğü yapmıştır. Bkz. BOA, İ.HUS 100/152, 25 Şaban 1320 (27 Kasım 1902).

kapsamlı bir ıslahat layihasının 1872 umumi sulhuna zemin oluşturduğu anlaşılıyor. Mustafa Asım Paşa bu layihada, malisyalarda yaşayan "halk-ı vahşi"nin kadim âdet ve imtiyazlarına dokunulmadığı müddetçe bölgenin idaresinde sorun yaşanmayacağını belirtiyordu. Ayrıca kabileler arasında çatışmaları önlemek için kan gütmeye âdetine itina gösterilmesini önererek meselenin her zamanki gibi kabile ihtiyarları ve rüesa vasıtasıyla çözülmesi gerektiğini vurgulamıştı.⁸⁰ 1872 tarihli umumi sulh talimatnamesi de belli ki bu tavsiyeler dikkate alınarak hazırlanmış, ahalinin imtiyazlarına dokunmamak şöyle dursun, cibal usulü tahkim edilmişti.

Malisyalarla birlikte İşkodra sancağına bağlı kazaları da kapsayan 21 maddelik talimatname daha öncekiler gibi hibrit bir muhtevaya sahipti. Örneğin kan davası dışında bir sebeple cinayet işleyip hükümete teslim olan/edilen kimseler şer'an ve kanunen yargılanacak, ancak katil firar ederse cibal usulü uygulanarak ailesi cebelden sürülecek, tüm malları ve hayvanlarına el koyulacaktı. Bununla beraber Cibal Komisyonu'nda yer alan kabileler hibrit usullerden müstesna tutulmuş, bunlar arasındaki davalara komisyonunda cibal usulüne göre bakılacağı ayrıca belirtilmişti. Fakat davacı cibal ahalisinden, davalı ise hariçten bir kimseyse, o vakit taraflar arasındaki ihtilaf komisyona değil davalının köy veya kasabasının bağlı olduğu mahkemeye taşınacaktı. Yani bu düzenlemeyle komisyona bağlı cibal ahalisinin Osmanlı yasalarına tabi olmadığı açıkça kabul ediliyor, aynı zamanda cibal ahalisinden olmayan davalıların hukukunu muhafaza için önlem alınıyordu.

Talimatnamenin bir başka dikkat çekici yanı, valinin besasını bozan, yol kesen ve umumi sulhla barışmış olduğu kanlısını öldüren kişilerin yakalansalar dahi cibal usulüne göre muamele görmesini, "hükümet tarafından verilecek emir üzerine" yukarıda belirtilen cezalara ilâveten haneleri "hâk ile yeksan ve hedm ü vîran" edilmek suretiyle cezalandırmasını karara bağlamasıydı.⁸¹ Diğer sulh sözleşmelerinde benzeri olmayan bu madde, yerel hükümete ilk defa adı konularak örfî cezalara hükmetme konusunda yetki vermiş, zikredilen üç suçun müstakbel faillerini ise tamamen devletin yasalarının dışında bırakmıştı. Üstelik firarileri saklayan kişiler ve katilin hanesinin bir kısmını farklı sebeplerle yakmadan bırakan bölükbaşı ve rüesa için de aynı ağır cezalar öngörülüyordu. Bütün bunları göz önüne alarak, 1872 tarihli umumi sulhla beraber İşkodra'da görenek hukuku ile devletin yasaları arasında kurulan dengeyi ilki lehine bozan, öncekinden farklı bir cezalandırma tertibatının hâkim olduğunu ileri sürebiliriz. Zira bu yeni tertibatla 1859'da kaldırılan örfî cezalar tamamen geri gelmekle kalmamış, devletin formel adaletiyle devlet-dışı adalet iyice iç içe geçmişti.

Elbette 1872 sulhu da öncekiler gibi bozuldu, ancak bu cezalandırma tertibatının temel kaideleri değişmedi. İleriki yıllarda yapılan umumi sulhlarda da örfî cezalar talimatname ve taahhütnamelere dahil edilerek hibrit usuller korundu; komisyonunda yer alan cebeller ise Osmanlı yasalarından muaf tutuldu.⁸² Bu konuda bir istisna, sadece

⁸⁰ BOA, A.DVN.NMH 20/13, 20 Rebiyülahir 1289 (27 Haziran 1872).

⁸¹ Bir hanenin "hâk ile yeksan ve hedm ü vîran" edilmesi, hanenin yakıldıktan sonra temeline kadar yıkıldığı, dolayısıyla bu cezaya çarptırılan bir mücrimin kabileden ilelebet dışlandığı manasına geliyordu. Bkz. Hasluck, *The Unwritten Law in Albania*, 246.

⁸² Örneğin 1891'de yapılan umumi sulha ait beyanname ve taahhütnameler için bkz. İVS 1310, 137-145.

Cibal Komisyonu'na bağlı cebelleri kapsayan "Cibal Usûlü" başlıklı bir layihadır.⁸³ Tıpkı 1859 cezaname layihasına benzer biçimde kan davaları ve cinayetlerin yanı sıra tecavüz, hırsızlık gibi farklı suçlara dair hükümler içeren; miras, evlilik ve ispat hukuku gibi konularda cibal usulüne uygun düzenlemeler getiren bu kapsamlı layiha, 28 maddelik bir kanun metni gibi tasarlanmıştı. Ayrıca maddelerin altına Cibal Komisyonu'nun reisi, muavini ve o tarihte komisyonda yer alan 14 cebelden sorumlu bölükbaşlarının isim, maaş ve vazifeleri yazılarak her cebelin rüesasının kimler olduğu da kaydedilmiş, bir bakıma cibal teşkilatının yapısını gözler önüne seren detaylı bir organizasyon şeması çıkartılmıştı.⁸⁴

1890'larda Cibal Komisyonu tarafından uygulandığı haliyle hem cibal usulünün hem de hibrit usullerin mahiyetini anlamamıza imkân veren bu layihanın tüm maddelerini ele almak mümkün değil. Bu yüzden sadece önemli birkaç meseleye değineceğim. Öncelikle 1872 talimatnamesinde Cibal Komisyonu'na bağlı kabilelerin cibal usulünü uygulayacağı belirtilmişken "Cibal Usûlü" başlıklı layiha bu kabileler için de umumi sulhtan sonra uygulanmak üzere bir takım hibrit usuller getirmiş, yani komisyona bağlı 14 cebeli belli hususlarda Osmanlı yasalarına tabi kılmıştı. Mesela umumi sulhla barıştırıldığı hasmını öldüren/yaralayan kimseler eğer yakalanırlarsa hükümete teslim edilecek, şer'an ve kanunen cezalandırılan bir mücrim örfe tekrar cezalandırılmayacaktı. Ayrıca bir başka maddede, maktulün varisleriyle örfî sulh yoluyla barıştırılan bir katilin ele geçirildiği takdirde devletin mahkemelerinde tekrar yargılanıp cezalandırılacağı belirtilmişti. Yani 1858 Ceza Kanunu'na göre bir katil nasıl ki şer'an affedilse dahi hukuk-ı umumiyye icabı nizamden cezalandırılmak zorundaysa, aynı şekilde örfî sulh yoluyla affedilen bir katil de şer'an ve kanunen yargılanıp cezalandırılacaktı.⁸⁵

Layihada yer alan bu maddelerle rüesa, sulh geçerli olduğu müddetçe ele geçirilen mücrimleri cezalandırma yetkisini Osmanlı mahkemelerine terk ediyor, öte yandan ele geçirilemeyen mücrimleri cibal usulüne göre cezalandırma hakkını elinde tutuyordu.⁸⁶ Fakat diğer umumi sulh sözleşmelerinde de rastlanan bu hibrit usuller bir yana, layihaya sulh zamanları haricinde geçerli olmak üzere cibal usulünü tarif eden, üstelik Osmanlı devletinin kan davalarını sonlandırmaya yönelik sosyopolitik ajandasıyla açıkça çelişen maddeler de eklenmişti. Bunlar arasında en mühimi, kan davası sebebiyle can almayı ceza gerektirmeyen bir hak olarak tanımlayan, hatta katil vefat etse dahi bu hakkın ortadan kalkmayacağını hükme bağlayan maddedir. İlâve olarak, bir kimseyi öldürdükten sonra maktulün silahına el koyan veya bıçakla [bir uzvunu] kesen katilin müstahak olduğu ceza ayrıca tanımlanmış, bu fiillerin maktulün ailesine bir değil iki defa kan arama hakkı verdiği belirtilmişti.

83 Ramazan Balcı'nın "Cibal Usûlü" layihası üzerine bir makalesi bulunmaktadır. Bkz. Ramazan Balcı, "The Ottoman Practices of the Kanun of Dukagjini: The Method of Cibal", *Türkiyat Mecmuası* 26 (1) (2016): 31-49. Ancak makale okunaksız olduğu gibi bir takım yanlış bilgi ve çıkarımlarla malüldür. Bunlardan en önemlisi, "Cibal Usûlü" başlıklı layihanın hiç değişmeden uygulanagelen bir kanun manzumesiymiş gibi ele alınmış olmasıdır.

84 BOA, A.DVN.MKL 78/4, 29 Zilhicce 1285 (12 Nisan 1869, a.g.y.tt). Bu layiha arşiv görevlileri tarafından tahmini olarak tarihlenmiştir. Fakat layihada geçen cibal reisi ve bölükbaşlarının isimleriyle vilayet salnamelerinde yer alan Cibal Komisyonu'na dair bilgiler karşılaştırıldığında, layihanın Ağustos 1896 ile Aralık 1896 arasında bir tarihte kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

85 1858 Ceza Kanunu'nun ilgili 1. ve 172. maddeleri için bkz. *Düstûr*, Cilt 1, 537 ve 574.

86 Bu cezalar mücrimin hanesinin yakılması, ağaçlarının kesilmesi, arazisinin ekilmesine izin verilmemesi, ailesinin sürgün edilmesi ve nakdi cezayı kapsıyordu.

Osmanlı devleti Eylül 1896'da Hicaz hariç her vilayette tatbik edilmek üzere kapsamlı bir ıslahat programı başlattığında, İşkodra ahalisi ıslahatlara itirazını cibal usulüyle gerekçelendirdi.⁸⁷ İtirazın sebebine gelince, yeni ıslahatlar hayata geçirilirse her cebel bir nahiyeye haline getirilecek, buralarda nahiyeye meclisleri kurularak müdür, polis ve jandarmalar görevlendirilecek, böylece sadece cezalara değil Cibal Komisyonu'nun denetiminde müstakim bir idare biçimine de işaret eden cibal usulünün hükmü kalmayacaktı. Bu yüzden kabilelerin rüesa ve bayraktarları, mahalle muhtarları, ulema ve eşraf, yerel hükümeti alarına geçiren toplantıların ardından 129 mühürlü bir arz-ı mahzar kaleme alarak "örf ve âdet-i memleket" ve "usûl-i cibal"e muhalif olduğu gerekçesiyle ıslahattan muaf tutulmalarını talep ettiler.⁸⁸ Osmanlı devletinin bu toprakları fethettiği günden beri İşkodra ahalisine kendi göreneklerine göre yaşaması için izin verdiğini belirten müstedilere göre, cibal usulü bölgede can ve mal emniyetinin korunması için yeterliydi. Vali Edib Paşa da İşkodra'nın diğer vilayetlerle kıyaslanamayacak "tarz-ı teşekkül ve idâre ve istisnâat-ı kadîme ve hâzırası"na atıfta bulunarak ahalinin talebinin kabul edilmesi yönünde görüş bildirdi. Ayrıca cibal usulünün mahiyetinin anlaşılması için idare meclisi kayıtlarından çıkarttığı "Cibal Usûlü" başlıklı layihanın bir nüshasını arz-ı mahzarla birlikte İstanbul'a ilettiler. Meclis-i Vükelâ'da görüşülen bu talep "sızıltıya" meydan verilmemek adına onaylandı.⁸⁹

İşkodra'da beynelâhî müsâlaha-i dem icrâsının bilumum ulemâ ve rüesâ ve eşraf-ı memlekete tebşir ve ilânı esnasında alınan fotoğraftır. 9 Nisan 1314 (21 Nisan 1898). (Fondaki bina İşkodra Kışla-i Hümayunu). Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90512---0001.jpg>

87 "Hicaz Vilâyeti'nden mâadâ bilcümle vilâyat-ı şâhâne icrâ olunacak ıslâhat layihası" için bkz. BOA, Y.A.RES 82/26, 14 Rebiyülahir 1314 (22 Eylül 1896).

88 BOA, Y.MTV 149/81, 21 Recep 1314 (26 Aralık 1896); Y.MTV 149/55, 15 Recep 1314 (20 Aralık 1896).

89 BOA, DH.TMIK.S 5/100, 7 Şaban 1314 (11 Ocak 1897); DH.TMIK.S 6/20, 14 Şaban 1314 (18 Ocak 1897); DH.ŞFR 204/55, 12 Şubat 1312 (24 Şubat 1897). Kosova vilayetine bağlı İpek ve Prizren de ıslahatın dışında tutulmuştur. Bkz. DH.TMIK.S 5/25, 25 Recep 1314 (30 Aralık 1896).

Bundan yaklaşık iki yıl sonraysa Cibal Komisyonu'na bağlı cebellerin bu layihayla kabul ettiği hibrit usuller artık geçersizdi. Zira 1898'de Kazım Paşa'nın valiliği zamanında malisyalara dahil vilayetin İşkodra sancağında tekrar umumi sulh yapılmış, sulha eşlik eden 10 maddelik taahhütnamede cibal usulüne tabi mahallerin hukuk ve ceza davalarının "usül-i kadimesi veçhile" görülmesi (davalı cebel dışındansa davanın ilgili mahkemeye havale edilmesi şartıyla), diğer mahallerde ise yine hibrit usullerin uygulanması karara bağlanmıştı (bkz. Resim 1).⁹⁰ Müteakip yıllarda vilayetten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen detaylı vukuat cetvellerine bakılırsa, taahhütname hükümleri uzun süre geçerli kaldı. Bu cetveller, Cibal Komisyonu'na tabi cebelerde meydana gelen cinayet ve yaralama vakalarında ele geçirilen failerin adliyeye değil komisyona sevk edildiğini ve haklarında cibal usulünün uygulandığını göstermektedir.⁹¹

Adalet Talepleri

Kazım Paşa zamanında akdedilen umumi sulh her ne kadar uzun solukluymuş gibi gözükse de sulhlar esnasında verilen karşılıklı taahhütlerin kırılğan olduğunu unutmamak gerekir. Üstelik bu durum sadece kabile efradının besayı bozmasından kaynaklanmıyor, yerel hükümetin sözleşmeye sadık kalmamasından da neşet edebiliyordu. Mesela 1902'de tam da böyle bir sebepten yerel hükümetin gündemini bir yıla yakın meşgul eden asayiş sorunları ortaya çıkmıştı. Soruna yol açan cinayet vakasında mak-tul İşkodra eşrafından Yahya Bey, katil zanlısı olarak tutuklananlar ise Hot cebelinden üç kişiydi. Davanın Cibal Komisyonu'nda cibal usulüne göre görülmesi gerekirken zanlılar vilayet istinaf mahkemesinde yargılanmış ve 15'er yıl kürek cezasına çarptırılmışlardı. Bunun üzerine Hot, Kastrat ve Gruda cebelleri birleşerek tutukluların tahliye edilmelerini ve Cibal Komisyonu tarafından yargılanmalarını talep ettiler. Talepleri dikkate alınmadığında ise Karadağ hududu üzerindeki bir karakola saldırıp Tuz caddesini kes-tiler ve telgraf tellerini birkaç defa tahrip ettiler.⁹² Nihayet olayların büyüyüp diğer cebellere sıçrayacağından endişelenen vali vekili, mahkûmiyet kararı temyiz mahkemesinde onaylanmış olmasına rağmen davanın Cibal Komisyonu'nda yeniden görülmesini sadâretten istirham etmek mecburiyetinde kaldı.⁹³

Komisyona tabi cebellerin 1898 taahhütnamesiyle yeniden onaylanan imtiyazları göz önüne alınırsa, yukarıdaki vakada İşkodra malisörlerinin cibal usulüne göre adalet talep etmesi olağan sayılmalıdır şüphesiz. Ancak daha az rastlansa da cibal usulünden şikâyetle devletin adaletine iltica edenler de oluyordu. Örneğin 1902'de vilayetin Akçahisar kazasında meydana gelen bir cinayet vakasında, olaydan sonra firar eden katilin malları idare meclisi ve kaymakamın kararıyla müsadere edilmiş, katili saklayıp hükümete teslim etmeyen akrabası Ahmed Ali'nin ise hem hanesi yakılmış hem de mallarına el koyulmuştu.⁹⁴ Oysa aynı yıl temmuz ayında o vakte kadar İşkodra sancağına bağlı olan Akçahisar kazası, yukarıda bahsi geçen 1898 taahhütnamesinin kapsamadığı, ayrıca

⁹⁰ BOA, BEO 1112/83389, 27 Zilkade 1315 (19 Nisan 1898); Y.A.HUS 384/58, 16 Zilhicce 1315 (8 Mayıs 1898).

⁹¹ Birkaç örnek için bkz. BOA, DH.TMIK.M 171/33, 2 Rebiyülevvel 1322 (17 Mayıs 1904); TFR.I.İŞ 6/509, 5 Şevval 1323 (3 Aralık 1905); DH.TMIK.M 215/1, 1 Muharrem 1323 (27 Ocak 1906).

⁹² BOA, BEO 1842/138090, 28 Muharrem 1320 (7 Mayıs 1902); DH.MKT 704/1321, 9 Safer 1321 (7 Mayıs 1903); Y.PRK.UM 64/88, 2 Rebiyülevvel 1321 (29 Mayıs 1903).

⁹³ BOA, BEO 2093/156964, 21 Rebiyülevvel 1321 (17 Haziran 1903).

⁹⁴ BOA, DH.MKT 541/26, 8 Rebiyülahir 1320 (15 Temmuz 1902).

cibal usulünün de geçerli olmadığı Draç sancağına ilhak edilmişti.⁹⁵ Mülki teşkilattaki bu değişiklikten istifade hakkını hükümetten arayan Ahmed Ali, kaza kaymakamından şikâyetçi olup zararının tazmin edilmesini istedi. Adliye ve Dahiliye nezaretleriyle İşkodra vilayeti arasında yazışma trafiğine sebep olan bu şikâyetin ardından ne karar verildiği meçhul. Ancak vali Şakir Paşa konu hakkında kendisinden izahat istendiğinde, bu muamelenin 1898 tarihli taahhütname gereği cibal usulüne göre icra edildiğini söyleyecek, Akçahisar artık Draç sancağına bağlı olsa da burada cinayetlerin engellenmesi için cibal usulüne başvurma bir müddet daha zaruri olduğunu İstanbul'a bildirecekti.⁹⁶

Kanun-i Esasî'nin yeniden ilânından bir süre sonra İşkodra'ya komşu Prizren'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir arzuhal ise formel hukuk karşısında görenekleri romantize etme yanılığısına karşı bir uyarı mahiyeti taşıdığı gibi, göz önündeki tüm aktörleri erkek olan bu tarih anlatısında seslerini zorlukla işittiğimiz kadınların failliğini ve patriyarkal göreneklere meydan okuyuşunu görünür kılmak için bir imkân sunmaktadır.⁹⁷ Arzuhalin sahibi, iki kişiyi öldürdüktan sonra firar ettiği söylenen Abdullah isimli bir adamın zevcesiydi. İsmi bilmediğimiz müstedinin iddiasına göre, olaydan sonra Abdullah ortadan kaybolduğu için Prizren Musâlaha-i Dem Komisyonu kocasına suç isnat etmiş, bu yüzden hanelerinin yakılmasına karar vermişti. Dört çocuğuyla sokaklarda kalmasına yol açacak böyle bir hüküm karşısında kanuna ve adalete sığındığını söyleyen müstedi, hukukunun muhafazası için devletten yardım istiyor; bunu yaparken hem zamanın ruhuna uygun bir retorik kullanıyor, hem de itirazını kanuni haklarının bilincinde bir yurttaş pozisyonuna yerleşerek dile getiriyordu. Müstediye göre "devr-i istibdadın bakayasından olan" ve hâlâ hükümetin işlerine müdahale eden komisyonun bu kararı meşruti idarenin tamamen aleyhineydi. Zaten kocasının katil olduğu ortaya çıksa dahi onun işlediği bir suçun bedelini ailecek ödemeleri ne şer'an ne de kanunen caizdi, zira suçlu her kimse "cismen" cezalandırılmalıydı. Yani arzuhalde cibal usulü kanunsuzlukla, kanunsuzluk ise eski rejimle özdeşleştirilmiş, böylece bir taşla iki kuş hedef alınmıştı. Bir yandan yeni hükümetin hassasiyetlerine hitap edilip devr-i sabıktan kalma Musâlaha-i Dem Komisyonu'nun meşruiyeti masaya yatırılıyor, diğer yandan kanunların hilafına ceza sorumluluğunun şahsiliği prensibini ihlâl eden cibal usulünün meşruiyeti sorgulanıyordu.

Bu arzuhal Meclis-i Mebûsan'ın önüne geldiğinde, aynı konu hakkında Prizren Musâlaha-i Dem Komisyonu tarafından gönderilen bir telgrafla birlikte gündeme alındı. Görev süresi meclisin kararıyla daha yeni uzatılan komisyon, hane ihrakı kararının Firzovik'te akdedilen besaya dayandığını, eğer bu muamelenin icrasına izin verilmezse çıka-

95 BOA, İ.DH 1399/7, 14 Rebiyülahir 1320 (24 Temmuz 1902).

96 BOA, DH.MKT 631/44, 12 Şevval 1320 (12 Ocak 1903).

97 BOA, DH.MKT 2760/33, 15 Safer 1327 (8 Mart 1909). Yerli hukukun (indigenous law) formel hukuka nazaran daha eşitlikçi, daha az baskıcı olduğu varsayımıyla yüceltilmesinin problemlili yanlarına dikkat çeken bir çalışma için bkz. Marc Galanter, "Justice in Many Rooms: Courts, Private Orderings, and Indigenous Law", *The Journal of Legal Pluralism* 13 (19) (1981): 25. Çokkültürcülük çerçevesinde erkegegemen gelenek ve törelerin doğallaştırılmasına karşı feminist eleştiriler için bkz. Mitra Sharafi, "Justice in Many Rooms Since Galanter: De-Romanticizing Legal Pluralism Through the Cultural Defense", *Law and Contemporary Problems* 71 (2008): 139-146; Dicle Koğacıoğlu, "Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği", *Cogito* 58 (2009): 350-384.

cak olaylardan dolayı mesuliyet kabul etmeyeceklerini bildiriyordu.⁹⁸ Açıkça tehditvari olan bu ikaza rağmen Meclis-i Mebûsan, "Kanûn-i Esâsî'nin mevcut olduğu böyle bir zamanda ez-kadim mer'î olan böyle muâmelât-ı örfiyye ve harekât-ı gayrı merziyyenin cereyânı"na izin verilemeyeceğini belirterek müstedi lehinde karar aldı.⁹⁹ Ancak komisyon, *besanın bağlayıcılığı* karşısında anayasayı merkeze alan meclis kararına itibar etmiş midir, Abdullah'ın zevcesi ve çocukları sokakta kalmaktan kurtulmuş mudur bilmiyoruz.

Sonuç Yerine: Yarım Kalmış Bir Kanunlaştırma Teşebbüsü

"Siz zannediyorsunuz ki bu kanun [Dukakin Kanunu] gayet fena kanundur. Böyle bir kanunla memleket idare olunmaz. Halbuki bu kanun öyle bir kanundur ki bugün orada son derece asayiş muhafaza ediyor."

İpek Mebusu İbrahim Efendi¹⁰⁰

Geçmişten kopuşu temsil ettiği kadar tüm Osmanlı tebaasına hür, eşit ve adil bir gelecek de vaat eden Kanun-i Esasi toplumun farklı kesimlerinde farklı beklentiler yaratmış, Abdullah'ın zevcesi gibi bu vaatlerden istifade edebileceklerini düşünenlere adalet taleplerini çerçevlendirmek için ortak bir dil sunmuştu. Fakat bu imkân bir yana, yeni hükümetin beklentileri karşılayamamasının ve hayata geçirdiği merkezîyetçi politikaların tahripkâr sonuçları oldu. Gegalık'ta nüfus ve ağnam tahriri yapılması, okruva, kantar ve benzeri ekstra vergiler getirilmesine ilâveten başka vergilerin de koyulacağına dair şayiaların yayılması, kur'a usulü askerlik uygulaması ve halkın silahsızlandırılması gibi ahalinin o güne kadar nail olduğu imtiyazlara dokunan müdahaleler bölgesel direnişleri tetiklerken bu direnişlere şiddetle mukabele edildi.¹⁰¹ 1909 Eylül ayında uygulamaya koyulan Rumeli'ye mahsus "Çeteler Kanunu" kapsamında pek çok yerde örfî idare ilân edildi ve divan-ı harpler kuruldu.¹⁰² İşkodra da önce Temmuz 1910'da, ardından Mayıs 1911'de Malisör isyanı sırasında sıkıyönetim altına alındı.¹⁰³ Anayasal hakların rafa kaldırıldığı böyle bir ortamda direnişi kırma yöntemi olarak ahalinin ev ve kuleleri askerler tarafından yakılıyor, bölgeden gelen şikâyetler Arnavut mebuslarca meclise taşınıyordu.¹⁰⁴ 1910 senesinde yukarı Arnavutluk'u gezen *Tanin* gazetesi muhabiri Ahmet Şerif Bey de izlenimlerini aktarırken bu meseleye değinmeden geçememiş, firariler ve silahlarını teslim etmeyenlerin hanelerinin yakılmasının kadınları ve

98 BOA, BEO 3505/262839, 14 Safer 1327 (7 Mart 1909); BEO 3506/262882, 14 Safer 1327 (7 Mart 1909). Musâlaha-i Dem Komisyonları'nın görev sürelerinin uzatılması kararı için bkz. MV 124/7, 1 Muharrem 1327 (23 Ocak 1909). Bahsi geçen Firzovik besasına dair bkz. Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti* (İstanbul: YKY, 2007), 86-91, 174.

99 BOA, BEO 3506/262882, 14 Safer 1327 (7 Mart 1909).

100 MMZC, Devre 2, Cilt 2, 41. İnikad, 14 Temmuz 1328 (27 Temmuz 1912), 465.

101 Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1967), 391-396, 405-411; Gawrych, *The Crescent and the Eagle*, 174-179.

102 Hasan Taner Kerimoğlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya Politikası ve Çeteler Kanunu 1908-1912", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XIV/2 (2014): 164-165.

103 İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 178 ve 183.

104 Örneğin bkz. MMZC, Devre 1, Cilt 1, 98. İnikad, 9 Haziran 1325 (22 Haziran 1909), 546-548. İşkodra tahrirat müdürü Ali Saib Bey de 1911'de kaleme aldığı bir layihada İşkodra'ya giren taburların etrafı yakıp yıkmaktan başka bir icraatta bulunmadığını söyler. Bkz. H. Baha Öztunç, "Osmanlı Taşrasında Bir Kamu Görevlisi, Ali Saib Bey ve İşkodra Vilayetine Dair Layihası", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 37 (2020): 80.

çocukları mağdur ettiğini belirtmekle birlikte, bölgeye “insanlık ve medeniyet getir[en]” askerî müdahaleyi “gerek hükümetin ve milletin ve gerek kendilerinin [Arnavutların] kurtuluşu ve mutluluğu için” elzem bulmuştu.¹⁰⁵

Ahmet Şerif Bey “medenileştirme misyonu”na inancıyla ahalinin gelecekteki mutluluğu adına şiddeti makul karşılarken, aynı tarihlerde İşkodra’dan sadârete yazan Divan-ı Harb-i Örfî de benzer gerekçelerle Dukakin Kanunu’nun feshini talep etti. Yazıda, cebelleri ilgilendiren tüm davalara Cibal Komisyonu’nda “müsâade-i resmiyye-i hükümetle mer’î” olan Dukakin Kanunu’na göre bakıldığı, bu sebeple vilayette hükümetin nüfuzunun layığıyla tesis edilemediği söyleniyordu. Ayrıca Dukakin Kanunu’nun hem “ahâlî-i mahalliyyenin terakkî ve saâdetlerine mâni” hem de anayasaya ve eşitlik ilkesine aykırı olduğu belirtilmişti.¹⁰⁶ Bu talep emir suretinde İşkodra’ya iletildiğinde, vali Hasan Bedri Paşa cevaben Dukakin Kanunu ve Cibal Komisyonu’nun lağvının mümkün olmadığını bildirdi. Hasan Bedri Paşa’ya göre Dukakin Kanunu “medeniyet-i hâzıra ile kat’iyen mütenasip” değildi; hane ihrak etmek, mallara el koymak gibi zalim muameleler içeren böyle bir kanun şüphesiz anayasaya mugayirdi. Bununla birlikte vali, Divan-ı Harb-i Örfî’nin de farkında olduğu pratik bir soruna dikkat çekiyor, nizamiye ve sulh mahkemelerinin henüz kurulmadığı, jandarma tertibatının ise tamamlanmadığı cebel-lerde asayişî sağlayabilmek için komisyona ve Dukakin Kanunu’na ihtiyaç olduğunu belirtiyordu.¹⁰⁷

Neticede ne Cibal Komisyonu ne de Dukakin Kanunu feshedildi. Bilakis 1912 temmuzu itibarıyla Arnavutların mahalli ihtiyaçlarıyla örtüşen bir kanun yapılması talebi artık Meclis-i Mebûsan’ın gündemindeydi. Mecliste hararetli geçen tartışmalar esnasında Çamlık mebusu Mehmed Şahin Bey, hükümeteşizliğin hükümferma olduğu Arnavutluk’a ahalinin tabiatı hesaba katılmadan yapılan müdahaleleri eleştirmiş, bölgede huzursuzluğun giderilmesi ve adaletin tesisi için istisnâî önlemler gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştı:

“[...] Mesela, burada tatbik ettiğimiz adaleti Arnavutlukta tatbik edemezsiniz. Çünkü, tabayî, telakkiyat başkadır [...] Arnavutlar istiyorlar ki, beş günde, on günde intikamı alınsın. Onun alınmadığını gördü mü, zannediyor ki, düşmanını Hükümet iltizam ediyor [...] Maksadım, tabiiye [sic.] mahalle, muhite göre bazı tedabir-i istisnaiyye ittihaz etmek vücubunu ispattır. Dukagin Kanuniyle idare olunan bir kavim birden-bire Fransa kanuniyle idare olunamaz.”¹⁰⁸

Mehmed Şahin Bey’in “Fransa kanunu” derken kastettiği, Fransız Ceza Kanunu’ndan iktibas edilmiş 1858 Ceza Kanunu’yu şüphesiz. Çamlık mebusu, Dukakin Kanunu’ndan “yüzlerce sene ileride” olan ceza kanununun yerli ahalinin adalet anlayışına uymadığını söylüyor, henüz medenileşmemiş Arnavutluk’ta böyle bir kanunun işe yaramasını doğal buluyordu.¹⁰⁹ Yine bir başka meclis oturumunda imparatorluğun farklı köşelerinde adliye teşkilatının “noksanlığı” tartışılırken İpek mebusu İbrahim Efendi

¹⁰⁵ Ahmet Şerif, *Arnavudluk’da, Sûriye’de, Trablusgarb’de Tanîn*, cilt 2, yay. haz. M. Ç. Börekçi (Ankara: TTK, 1999), 9 ve 14.

¹⁰⁶ BOA, BEO 3811/285751, 7 Şevval 1328 (12 Ekim 1910).

¹⁰⁷ BOA, BEO 3842/288080, 4 Muharrem 1329 (5 Ocak 1911).

¹⁰⁸ MMZC, Devre 2, Cilt 2, 28. İnikad, 25 Haziran 1328 (8 Temmuz 1912), 138-141. Alıntı s. 141.

¹⁰⁹ MMZC, 141.

de söz almış, İşkodra, Kosova, Manastır ve Debre'de adliye teşkilatının "noksan" değil, aksine "fazla" olduğunu ileri sürmüştü. İbrahim Efendi'ye göre "Arnavutluk'un en büyük hastalığı eski usulün kaybedilmesi" idi. Bu sebeple asayişin muhafazasında faydadan çok zararı olan, ayrıca boş yere masrafa yol açan adliye teşkilatı kaldırılmalı, yerine "adat üzerine bir kanun" yapılmalıydı.¹¹⁰

Mecliste bunlar tartışılırken çatışmaları sonlandırmak için Arnavut rüesayla görüşmek üzere Priştine'ye gönderilen komisyon bölgeye yeni varmıştı. 9 Ağustos'ta rüesa, komisyona riyaset eden Müşir İbrahim Paşa'ya 14 maddelik bir istidanâme verdi. Umumi af ilânı, askerî harekâtın yol açtığı zararın tazmin edilmesi, hükümet tarafından toplanan silahların iadesi gibi talepler içeren istidanâmenin daha ilk maddesinde, cibal kanunu esas alınarak bölgeye mahsus bir kanun yapılması isteniyordu. Meclis-i Vükelâ'da hemen ertesi gün görüşülen taleplerin ikisi hariç hepsi kabul edildi.¹¹¹ Meclis birinci maddeyle ilgili olarak "Arnavutluğun cibal kısmında teşkilat-ı adliyye[nin] zaten suret-i umumiyede mevki-i tatbiki konulama[dığını] ve tatbikine teşebbüs olunan mahallerde dahi faydası görülme[dığını]" ifade etmiş, bu gerekçeyle Dukakin Kanunu'yla uyumlu bir kanun layihası hazırlanmasını karara bağlamıştı.¹¹² Layiha hazırlıkları sırasında ilk Türk sosyologlarından kabul edilen Bedii Nuri de (1872-1913) Arnavutluk üzerine yaptığı kapsamlı bir araştırmayı *Şehbâl* mecmuasında tefrika ederek Meclis-i Vükelâ kararını destekler nitelikteki görüşlerini kamuoyuyla paylaştı. Kosova'nın kabilelerle meskûn kazalarında ve Manastır'ın Debre sancağında adliye teşkilatının yakın vakitlere kadar kurulamadığını, İşkodra'nın tüm dağlık kesimlerinin ise zaten teşkilata dahil olmadığını belirten Bedii Nuri'ye göre, hükümetin bölgede nüfuzunu tesis edebilmesi için Dukakin Kanunu'nu "tadil, ıslah ve ikmal ile resmen taknin etme[si] [kanunlaştırması]" gerekiyordu.¹¹³ Ancak tam da bu mesele meclisin ve kamuoyunun gündemiyken savaş patlak verince Kasım 1912'de Arnavutluk bağımsızlığını ilân etti, kanun layihası hazırlıkları yarım kaldı.

---

110 MMZC, 41. İnikad, 465-466.

111 Hakkı ve Sait Paşa kabinelerinin yargılanması ve Arnavutların askerlik hizmetini kendi bölgelerinde yapmasıyla ilgili talepler kabul edilmedi. Bkz. İşlet Söylemez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 200.

112 İstidanâme suretiyle Meclis-i Vükelâ'nın müzakerelerini içeren zabıt varakası ve adliye nazırının yazısı için bkz. BOA, MV 167/70, 27 Şaban 1330 (11 Ağustos 1912); BEO 4087/306524, 13 Şevval 1330 (25 Eylül 1912).

113 Bedii Nuri, "Arnavutluk Teşkilat-ı İctimaiyyesi. Teşkilat-ı İdariyye ve Kanuniyye", *Şehbâl* 62, 1 Teşrinievvel 1328 (1 Ekim 1912), 272-273. Dukakin Kanunu'nun derlenerek kanunlaştırılması önerisi daha önce Derviş Hima'nın (1872-1928) İstanbul'da çıkardığı *Arnavud* gazetesinde de dile getirilmiştir. Bkz. E. H. "Tâdil-i Kavânin Münâsebetiyle: Leka yahud Cibal Kanunu", *Arnavud* 6, 4 Şubat 1325 (17 Şubat 1910), 1.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- T.C Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)
Cevdet Adliye (C.ADL)
Cevdet Dahiliye (C.DH)
Dahiliye Islahat (DH.TMIK.S)
Dahiliye İdare (DH.İD)
Dahiliye Mektubî Kalemi (DH.MKT)
Dahiliye Muamelat (DH.TMIK.M)
Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR)
Hariciye Mektubî Kalemi (HR.MKT)
Hariciye Tercüme Odası (HR.TO)
İradeler Dahiliye (İ.DH)
İradeler Hususi (İ.HUS)
İradeler Meclis-i Mahsus (İ.MMS)
İradeler Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)
Meclis-i Vâlâ (MVL)
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
Rumeli Müfettişliği İşkodra Evrakı (TFR.I.İŞ)
Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.I.KV)
Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD)
Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı (A.MKT)
Sadaret Mukavelenameler (A.DVN.MKL)
Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)
Sadaret Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH)
Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM)
Şura-yı Devlet (ŞD)
Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)
Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)
Yıldız Hususi Evrak (Y.HUS)
Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)
Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES)
Yıldız Umumi (Y.PRK.UM)
Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)

Kitap, Makale ve Tezler

- Ahmet Şerif. *Arnavudluk'da, Sûriye'de, Trablusgarb'de Tanîn*, Cilt II. Yay. Haz. M. Ç. Börekçi. Ankara: TTK, 1999.
- Akiba, Jun. "The Administration of Justice in Ottoman Libya, 1835-1911". Yayınlanmamış makale, 2012 (https://www.academia.edu/31133846/Administration_of_Justice_in_Ottoman_Libya_1835_1911)
- Ali Galib. *Arnavudluk ve Arnavudların Ahvâlîne Dair Tarih*. Yazma eser, 77 ve 78. y. ç.
- Amara, Ahmad. "The Ottoman Tanzimat in the Palestinian Frontier of Beersheba (1850-1917)", *Living in the Ottoman Lands: Identities, Administration and Warfare*. Ed. H. Kılıçarslan, Ö. F. Can ve B. Çağlar, 126-155. İstanbul: Kronik Books, 2021.
- Aykut, Ebru. "Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Ottoman Empire". Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2011.
- _____. "Revisiting the Basic Legal Principles of the Tanzimat in Light of a Customary Practice: House-Burning and Usul-i Cibâl". *The Making of Law in the Ottoman Space (1800-1914)*, international workshop, 26-27 May 2015, Paris (yayımlanmamış bildiri).

- _____. "Toxic Murder, Female Poisoners, and the Question of Agency at the Late Ottoman Law Courts, 1840-1908". *Journal of Women's History* 28 (3), 2016, 114-137.
- _____. "Negotiating Justice and Law: Albanian Customary Law in the Age of Ottoman Centralization (1850s-early 1900s)". *The 14th ICOSSEH*, 24-27 July 2017, Sofia (yayımlanmamış bildiri).
- _____. "Judicial Reforms, Sharia Law, and the Death Penalty in the Late Ottoman Empire". *JOTSA* 4 (1), 2017, 7-29.
- _____. "Negotiating Justice and Law: Albanian Customary Law in the Age of Ottoman Centralization". *Comparative Seminar on Legal Transformations in 19th and Early 20th Century Japan, China, and the Ottoman Empire*, Max Planck Institute, 31 May 2021, online (yayımlanmamış konuşma metni).
- Balcı, Ramazan. "The Ottoman Practices of the Kanun of Dukagjini: The Method of Cibal". *Türkiyat Mecmuası* 26 (1), 2016, 31-49.
- Barakat, Nora. "Regulating Land Rights in Late Nineteenth-Century Salt: The Limits of Legal Pluralism in Ottoman Property Law". *JOTSA* 2 (1), 2015, 101-119.
- Barkey, Karen. "Aspects of Legal Pluralism in the Ottoman Empire". *Legal Pluralism and Empires, 1500-1850*. Ed. L. Benton and R. J. Ross, 83-107. New York, London: NYU Press, 2013.
- Bayraktar, Uğur. "Reconsidering Local versus Central: Empire, Notables, and Employment in Ottoman Albania and Kurdistan, 1835-1878". *IJMES* 52, 2020, 685-701.
- _____. "Feud, Law, and Society in Mid-Nineteenth Century Northern Albania". *Die Welt des Islams* 63 (3), 2023, 269-301.
- Bedii Nuri. "Arnavutluk'ta Kan Gütmek Âdeti", *Şehbâl* 59, 15 Ağustos 1328 (28 Ağustos 1912), 208-209.
- _____. "Arnavutluk Teşkilât-ı İctimâiyyesi. Teşkilât-ı İdariyye ve Kanuniyye", *Şehbâl* 62, 1 Teşrinievvel 1328 (1 Ekim 1912), 272-273.
- _____. "Arnavutluk Teşkilât-ı İctimâiyyesi: Cibal Kanûnu", *Şehbâl* 64, 1 Teşrinisani 1328 (14 Aralık 1912), 304-305.
- Benda-Beckmann, Keebet von ve Bertham Turner. "Legal Pluralism, Social Theory, and the State". *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 50 (3), 2018, 255-274.
- Blumi, Isa. "Capitulations in the Late Ottoman Empire: The Shifting Parameters of Russian and Austrian Interests in Ottoman Albania, 1878-1912". *Oriente Moderno* 22 (83), no. 3, 2003, 635-647.
- _____. *Reinstating the Ottomans. Alternative Balkan Modernities, 1800-1912*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- _____. *Ottoman Refugees, 1878-1939. Migration in a Post-Imperial World*. London, New York: Bloomsbury Academic, 2013.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*. Yay. Haz. C. Baysun, Ankara: TTK, 1991.
- Clayer, Nathalie. *Aux origines du nationalisme Albanais*. Paris: Karthala, 2007.
- Dareste, Rodolphe. "Les Anciennes Coutumes Albanaises". *Nouvelle revue historique de droit français et étranger* 27 (4), Juillet-Août 1903, 477-496.
- Degrand, A[lexandre]. *Souvenirs de la Haute-Albanie*. Paris, 1901.
- Deringil, Selim. "They Live in a State of Nomadism and Savagery": The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate". *Comparative Studies in Society and History* 45, 2003, 311-342.
- Durham, Edith. *High Albania*. London: Edward Arnold, 1909.
- Duvergier, [Jean]. B[a]ptiste]. *Code pénal annoté. Édition de 1832*. Paris, 1833.
- Düstûr*, Tertib 1, Cilt 1. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289 (1871).
- Düstûr*, Tertib 1, Cilt 4. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299 (1881).
- E. H. "Tâdil-i Kavânin Münâsebetiyle: Leka yahud Cibal Kanunu", *Arnavud* 6, 4 Şubat 1325 (17 Şubat 1910).
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2008.
- Elsie, Robert. *Historical Dictionary of Albania*. Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press, 2010.
- Erken, İlkey. "İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)". Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi, 2014.
- Galanter, Marc. "Justice in Many Rooms: Courts, Private Orderings, and Indigenous Law". *The Journal of Legal Pluralism* 13 (19), 1981, 1-47.
- Gawrych, George W. *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*. London, New York: I.B.Tauris, 2006.
- Gölbaşı, Edip. "19. Yüzyıl Osmanlı Emperyal Siyaseti ve Osmanlı Tarih Yazımında Kolonyal Perspektifler". *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 13, 2011, 199-222.

- Griffiths, John. "What is Legal Pluralism?" *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 18 (24), 1986, 1-55.
- Hasluck, Margaret. *The Unwritten Law in Albania*. Ed. J. H. Hutton. Cambridge: CUP, 1954.
- Hecquard, Hyacinthe. *Histoire et Description de la Haute Albanie ou Guégarie*. Paris: Libraire de la Société de Géographie, 1858.
- Heyd, Uriel. *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press, 1973.
- Hukuk*, cilt 2, no. 41, 14 Cemazeyilahir 1312 (13 Aralık 1894).
- İnalçık, Halil. "Osmanlı Hukukuna Giriş. Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 13 (2), 1958, 102-126.
- İşkodra Vilâyeti Salnâmesi. Vilâyet Matbaası, 1310 (1892-93).
- İşkodra Vilâyeti Salnâmesi. Vilâyet Matbaası, 1312 (1894-95).
- İşkodra Vilâyeti Salnâmesi. Vilâyet Matbaası, 1315 (1897-98).
- İşkodra Vilâyeti Salnâmesi. Vilâyet Matbaası, 1316 (1898-99).
- İşlet Sönmez, Banu. *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*. İstanbul: YKY, 2007.
- Karataş, Yakup. "Rumeli Vilayetleri Örneğinde Osmanlı Devleti'nin Çatışma Çözüm Politikaları". *Turkish Studies* 9 (7), 2014, 397-410.
- Kerimoğlu, Hasan Taner. "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya Politikası ve Çeteler Kanunu 1908-1912". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XIV/2, 2014, 149-188.
- Kırlı, Cengiz. "Tyranny Illustrated: From Petition to Rebellion in Ottoman Vranje". *New Perspectives on Turkey* 53, 2015, 3-36.
- Koğacıoğlu, Dicle. "Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği". *Cogito* 58, 2009, 350-384.
- Köksal, Yonca. "Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire". *Middle Eastern Studies* 42 (3), 2006, 469-491.
- Kühn, Thomas. "Shaping and Reshaping Colonial Ottomanism: Contesting Boundaries of Difference and Integration in Ottoman Yemen, 1872-1919". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27 (2), 2007, 315-331.
- _____. *Empire, Islam, and Politics of Difference. Ottoman Rule in Yemen, 1849-1919*. Leiden, Boston: Brill, 2011.
- Lévy-Aksu, Noémi. "An Ottoman Variation on the State of Siege: The Invention of the İdare-i Örfiyye During the First Constitutional Period". *New Perspectives on Turkey* 54, 2016, 1-24.
- Maggiolini, Paolo. "Understanding Life in the Ottoman-Montenegrin Borderlands of Northern Albania during the Tanzimat Era: Catholic Mirdite Tribes, Missionaries and Ottoman Officials". *Middle Eastern Studies* 50 (2), 2014, 208-232.
- Mamdani, Mahmood. *Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Manastır Vilâyeti Salnâmesi*. Vilâyet Matbaası, 1305 (R) (1889-1890).
- Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*. Devre 1, Cilt 1, 98. İnikad, 9 Haziran 1325 (22 Haziran 1909).
- Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*. Devre 2, Cilt 2, 28. İnikad, 25 Haziran 1328 (8 Temmuz 1912).
- Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*. Devre 2, Cilt 2, 41. İnikad, 14 Temmuz 1328 (27 Temmuz 1912).
- Merry, Sally Engle. "Legal Pluralism". *Law & Society Review* 22 (5), 1988, 869-896.
- Moore, Sally Falk. "Treating Law as Knowledge: Telling Colonial Officers What to Say to Africans about Running 'Their Own' Native Courts". *Law & Society Review* 26 (1), 1992, 11-46.
- Nicolay. "Notice abrégée sur les tribus de la Haute-Albanie, et notamment sur les montagnes indépendantes, tirée de l'histoire, des traditions, des chansons nationales, des lettres-patentes et des anciens manuscrits qui se trouvent dans les différentes tribus". *Bulletin de la Société de géographie*, Mars 1841, 166-173.
- Ölmez, Adem. "Osmanlı Devleti'nin Kosova'da Kan Davalarını Önleme Çalışmaları (1878-1912)". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 16, 2009, 87-104.
- Özbozdağlı, Özer. "Osmanlı Hükümetinin Kosova Arnavutları Arasındaki Kan Davalarına Çözüm Bulma Çabaları, 1908-1912". *Belleten LXXXII* (295), 2018, 979-1011.
- Öztunç, H. Baha. "Osmanlı Taşrasında Bir Kamu Görevlisi, Ali Saib Bey ve İşkodra Vilayetine Dair Layihası". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 37, 2020, 51-94.
- Reinkowski, Maurus. *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*. Çev. Ç. C. Dikmen. İstanbul: YKY, 2017.

- _____. "Let bygones be bygones". An Ottoman Order to Forget". *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 93, 2003, 191-209.
- _____. "Gewohnheitsrecht im multinationalen Staat: Die Osmanen und der albanische Kanun", *Rechtspluralismus in der Islamischen Welt. Gewohnheitsrecht zwischen Staat und Gesellschaft*. Ed. M. Kemper ve M. Reinkowski, 121-142. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2005.
- Rubin, Avi. *Ottoman Nizamiye Courts. Law and Modernity*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Sadiku, Mirjona. "The Origins of the Kanun: Exploring the Development of the Albanian Customary Law". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 3 (2), 2014, 77-95.
- Sharafi, Mitra. "Justice in Many Rooms Since Galanter: De-Romanticizing Legal Pluralism Through the Cultural Defense". *Law and Contemporary Problems* 71, 2008, 139-146.
- Shahar, Ido. "Legal Pluralism and the Study of Shari'a Courts". *Islamic Law and Society* 15, 2018, 112-141.
- Skendi, Stavro. *The Albanian National Awakening 1878-1912*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1967.
- Şemseddin Sami. *Kamus-ül-Âlam*, Cilt 1. İstanbul: Mihran Matbaası, 1306 (1889).
- Vasa Efendi. *Arnavudluk ve Arnavudlar*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1297 (1880).